

Razvoj privatnog poduzetništva u Rijeci 1970-tih

Ivančan, Dora

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:246518>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
RIJEKA

DORA IVANČAN
RAZVOJ PRIVATNOG PODUZETNIŠTVA U RIJECI 1970-IH
DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2020.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za povijest

DORA IVANČAN
RAZVOJ PRIVATNOG PODUZETNIŠTVA U RIJECI 1970-IH
DIPLOMSKI RAD

MENTOR: prof. dr. sc. Darko Dukovski, redoviti profesor

STUDENTICA: Dora Ivančan

NAZIV STUDIJA: Sveučilišni diplomski studij povijesti i filozofije

MBS: 0009070423

Rijeka, siječanj 2020.

ZAHVALA

Prije svega, željela bih se posebno zahvaliti svojim roditeljima i bratu. Hvala na uloženom trudu, strpljenju i vjeri u mene. Hvala na svakoj kritici, pročitanoj radu i beskrajnoj podršci.

Zahvaljujem se mentoru, prof. dr. sc. Darku Dukovskom, koji je omogućio pisanje ovog rada. Hvala Vam na svim predavanjima i udijeljenom znanju, onom akademskom, ali i životnom.

Hvala svim djelatnicima i djelatnicama Odsjeka za povijest, posebno doc. dr. sc. Kosani Jovanović i izv. prof. dr. sc. Predragu Šustaru, na svim savjetima i pomoći tokom studija.

Hvala knjižničarima Sveučilišne knjižnice u Rijeci i Gradske knjižnice Rijeka na njihovoj pomoći tijekom izrade ovog rada.

Hvala prijateljima i kolegama, posebno Magdaleni i Martinu.

Hvala vam.

SAŽETAK

Ekonomska historija pruža nam uvid u socijalno-ekonomske strukture ljudskog života u zajednici, a to je područje znanstvenog promišljanja u suvremenoj hrvatskoj historiografiji relativno slabo zastupljeno. U ovom radu pruža se uvid u gospodarsku strukturu privrednog života sedamdesetih godina prošlog stoljeća, odnosno obrađuje se pitanje egzistencije i razvoja poduzetništva na osnovama privatnog vlasništva, na području Rijeke u navedenom periodu. Iako u ograničenoj mjeri, poduzetništvo je, u drugoj polovici 1970-ih, ipak našlo svoje mjesto u privredi Rijeke, u djelatnosti male privrede.

Ključne riječi: poduzetništvo, mala privreda, privatno i društveno vlasništvo, privatni sektor.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. PROBLEM, PREDMET I OBJEKTI RADA.....	3
1.2. SVRHA I CILJ RADA.....	4
1.3. METODOLOGIJA I LITERATURA.....	4
1.4. STRUKTURA RADA.....	6
2. TEORIJSKE OSNOVE PRIVREDE SFRJ	6
2.1. EKONOMIJA.....	7
2.2. VLASNIŠTVO – SVAČIJE, NEČIJE, NIČIJE	11
2.3. PODUZETNIŠTVO	14
2.4. MALA PRIVREDA	15
2.4.1. Određenje pojma	15
2.4.2. Subjekti djelatnosti	16
2.4.3. Oporezivanje	16
3. KRONOLOŠKI PREGLED PRIVREDNIH KRETANJA 1945. – 1970.	18
3.1. RAZDOBLJE 1945.-1950.....	18
3.2. PEDESETE	19
3.3. ŠEZDESETE	21
4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	24
4.1. GODINA 1970.	24
4.2. GODINA 1971.	25
4.3. GODINA 1972.	26
4.4. GODINA 1973.	28
4.5. GODINA 1974.	29
4.6. GODINA 1975.	32
4.7. GODINA 1976.	33
4.8. GODINA 1977.	35
4.9. GODINA 1978.	36
4.10. GODINA 1979.	37
4.11. GODINA 1980.	39
5. INTERPRETACIJA REZULTATA.....	41
6. ZAKLJUČAK	47
VRELA I LITERATURA	49

1. UVOD

U javni diskurs (posebice u predizborno vrijeme i kod donošenja državnih proračuna) sve više ulaze makroekonomski pojmovi i teme o makroekonomskim kretanjima i politici koja dovodi do tih kretanja, za što je potrebno sagledati duži period. Međutim, još duži period je potrebno sagledati kada istražujemo poslovnu praksu, kulturu i etiku. Suvremena Republika Hrvatska je period druge polovice 20. st. provela u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i svoju samostalnost ostvaruje na pragu novog stoljeća. Na gotovo pedeset godina dugom putu, Rijeka je u sastavu Socijalističke Republike Hrvatske izgrađivala svoju specifičnu privredu. U tome je prije svega zanimljivo istražiti razvoj privatnog poduzetništva, posebice s obzirom na mišljenje o izostanku privatnog vlasništva i djelovanja temeljem istog u bivšoj državi. Tema rada obrađuje period u kojem su izvršene promjene u društvenom životu značajne za stvaranje temelja današnje hrvatske državnosti.

Ekonomika povijest je konkretna nauka, koja proučava ekonomska zbivanja u životu naroda.¹ Historijska je škola u ekonomici još od polovine 19. st. smatrala da je glavno sredstvo znanstvene ekonomike povijesno iskustvo, koje tek treba obraditi, analizirati i tek onda generalizirati.² Načela i metode mlađe historijske škole, koja je dobivala na značenju u ekonomskoj misli druge polovice 19. st., osporila je austrijska ekonomska škola koja se od kraja devetnaestog stoljeća uzdigla da bi početkom 20. st. njezina ekonomska misao postala vodeća u svijetu, a nosilac je bio Carl Menger (1840.-1921.).³ Zahtjevi makroekonomike, čiji su nalazi postajali sve značajniji za ekonomsku politiku, nisu odmah naišli na odgovor tradicionalne gospodarske povijesti. Pedesetih godina 20. st. prvi su s time krenuli američki ekonomski povjesničari. U Europi se škola Annales borila za napredak ekonomske i socijalne povijesti uopće, ali kako su se svi njeni važniji protagonisti bavili srednjovjekovnom poviješću, malo se raspravljalo o 19. st. Situacija se u Francuskoj promijenila nastupom Simona Kuznetsa, koji je u 50-im godinama dobio velika sredstva od američke Zaklade Social Sciences Research Council s ciljem stvaranja kvantitativnih, komparabilnih vremenskih serija o dohotku i proizvodu u razvijenim zemljama. Sve se više povjesničara, analizirajući ekonomske fenomene, koriste dostignućima i kategorijama suvremene novostvorene

¹ Mirković, M. *Ekonomika historija Jugoslavije*, Čakavski sabor, Pula, 1985., str. 33.

² *Ibidem*, str. 9.

³ Menger se smatra začetnikom teorije marginalne korisnosti. Prema: Stipetić, V. *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva (1820. – 2005.)*, u: *Građa za gospodarsku povijest Hrvatske*, knjiga 22, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2012.str. 5.

ekonomske analize (s kategorijama bruto domaći proizvod, narodni dohodak, ekonomski rast itd.), što dopunjuju kvalitativnom analizom dobivenih vremenskih serija. Zbog toga se sve više povjesničara, analizirajući povijest promatranog društva, koriste dostignućima i kategorijama suvremene ekonomske analize povijesti. Nov je pristup nailazio na mnoge prepreke i predrasude u tradicionalnim povijesnim disciplinama, iako se priznavalo kako je ostvaren napredak u „mladim“ povijesnim disciplinama, poput ekonomske povijesti i povijesne demografije.⁴ Tako su prve sheme gospodarskog razvoja svijeta razvili povjesničari s područja gospodarske povijesti. To su u 60-im i 70-im bili W. Rostow, A. Gerschenkron te North i Tomas, što su produbili u 80-ima W. N. Parker i na prijelazu stoljeća tim okupljen oko A. Maddisona.⁵ Danas su u proučavanju ekonomske povijesti nezaobilazni radovi mađarskog povjesničara I. T. Berenda.⁶

Historiografska naučna obrada geneze, konstituiranja i funkcioniranja ekonomije na hrvatskome prostoru, razvila se uglavnom nakon završetka Drugog svjetskog rata. Inicijalni poticaji na tom polju povijesnih istraživanja vezuju se osobito uz prof. zagrebačkog Ekonomskog fakulteta Miju Mirkovića i prof. zagrebačkog Pravnog fakulteta Rudolfa Bićanića, pri čemu je Bićanić bliži krugu povjesničara.⁷ Mirković je svakako jedan od pionira sinteze ekonomske povijesti u nas, koji zagovara kvantitativnu analizu povijesnih fenomena, pa razdoblje nakon 1918. analizira kvantitativnom analizom makroekonomskih fenomena.⁸ Unapređenju izučavanja razvoja privrede i proizvodnih odnosa na hrvatskom području naročito je doprinijelo pokretanje publikacije u Mirkovićevoj ediciji, pod naslovom „Građa za gospodarsku povijest Hrvatske“ u izdanju JAZU (od 1951.). Kritički pristup tradicionalne povijesne znanosti novim kvantitativnim metodama analize povijesnih zbivanja bio je gotovo univerzalan, s većim ili manjim zakašnjenjima. To je uočila Mirjana Gross u svojoj knjizi „Historijska znanost“ (1980), pri čemu ističe diferencirani pristup metodama. Ekonomski historičar Igor Karaman u čitavom se nizu svojih studija i knjiga koristi kvantitativnom

⁴ Ibidem, str. 13.

⁵ Stipetić, op. cit., str. 8-10.

⁶ Neka od djela: *The European Periphery and Industrialization* (1982), *An Economic History of 20th Century Europe* (2006), *From the Soviet Bloc to the European Union: The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe Since 1973* (2009), *Europe in Crisis - Bolt from the blue?* (2013). Na hrvatski su prevedena dva njegova djela: *Evropska periferija i industrijalizacija* (1996) i *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća* (2011).

⁷ U njihove nastavljache možemo svrstati sljedeće autore: Barbalić, R. F., Despot, M., Dobronić, L., Erceg, I., Feletar, D., Fijo, O., Firinger, K., Foretić, D., Gross, M., Horvat, V., Jelinović, Z., Klen, D., Klobučar, O., Kojić, B., Kolar-Dimitrijević M., Kovačević, I., Lisac, A. Lj., Mažuran, I., Pavičević, D., Potrebica F., Stulli, B., Szabo A., Šimončić-Bobetko, Z., Timet, T., Valentić, M., Vinski, I., prema: Karaman, I. *Industrijalizacija građanske Hrvatske*, Naprijed, Zagreb, 1991., str. 18.

⁸ Mirković, op. cit., str. 8.

analizom ekonomskih fenomena približavajući se i korištenju makroekonomskih pokazatelja.⁹ Ekonomska je povijest danas u biti kvantitativna analiza činjenica, koja se u velikoj mjeri koristi statističkim podacima. Brojke imaju međutim svoja ograničenja, koja ponekad ne razumiju ni laici ni specijalisti, koji najčešće prihvaćaju zaključke s manje ograničenja nego što bi to trebalo. Međutim, ohrabruje činjenica da je kolegij ekonomske povijesti na Filozofskom fakultetu (ukinut devedesetih) ponovno zaživio u obliku kolegija „Ekonomska historija“ što ukazuje da se ovo polje pokazuje kao plodno tlo za nova istraživanja i radove, posebice u suvremenoj povijesti. Moguće je naslutiti da će sređivanje arhivske građe doprinijeti većem interesu za ovu temu.

1.1. PROBLEM, PREDMET I OBJEKTI RADA

S obzirom na relativno malu zastupljenost ove discipline, mnoga pitanja o proizvodnji ostaju otvorena. Naime, nemamo preciznih podataka o profesionalnoj strukturi stanovništva, ne znamo ni koliko je bilo obrtnika u gradovima, a o njihovoj se proizvodnji tek na kraju 20. st. može nešto preciznije reći. Mnogo je teža situacija s potrebama makroekonomske analize kad je u pitanju gospodarska povijest.¹⁰ Naime, tek se u posljednja dva desetljeća počelo sintetski i kvantitativno obrađivati pojedine segmente gospodarstva.¹¹ Pri tome je svakako zapostavljen privatni sektor, odnosno poduzetnici. Stoga preostaje istražiti na koji način je „u Jugoslaviji (..) tokom vremena stvoren model privrednog sistema koji nema pandan ni u historijskim ni u svjetskim razmjerima“ te kakvo je mjesto riječko poduzetništvo zauzelo u tim uvjetima.¹² Predmet proučavanja je razvitak proizvodnje u privatnom sektoru vlasništva, uvjeti u kojima se razvija proizvodnja i vrši razmjena, organizacija rada, način života koji proizlazi iz takve proizvodnje i raspodjele i takvih ekonomskih odnosa na području Rijeke u periodu sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Stoga je potrebno sagledati prava građana u aspektu prava posjedovanja, način na koji se privreda razvija u promatranom periodu te kakve to ima posljedice na poduzetništvo, odnosno malu privredu.

⁹ Stipetić, op. cit., str. 18.

¹⁰ Ibidem, str. 19.

¹¹ Primjerice, Kolar-Dimitrijević i Šimočić-Bobetko (2004).

¹² Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, Problemi reforme privrednog sistema SFR Jugoslavije, Zbornik radova, ur.: Andrić, S., Petričević, J., Globus, Zagreb, 1989., str. 374.

1.2. SVRHA I CILJ RADA

S obzirom da je ekonomski rast dugoročan proces, s ciljem dobivanja potpunije slike, potrebno je istražiti značajke rasta u povijesnoj perspektivi. Cilj pisanja ovog rada jest istražiti je li se i u kojoj mjeri se razvijalo privatno poduzetništvo na području Rijeke u periodu sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Stoga je potrebno utvrditi:

- Na kojim teorijskim osnovama se jugoslavenska (i stoga riječka) privreda razvijala,
- Na koji način je postojalo pravo vlasništva,
- Na koji način je djelovalo poduzetništvo,
- Što je mala privreda,
- Kako je gospodarstvo bilo uređeno do sedamdesetih godina,
- Zakonodavnu regulativu koja se uvodi u promatranom periodu i kretanja koja proistječu iz nje, te
- Obujam i kretanje privatnog poduzetništva u Rijeci sedamdesetih godina.

1.3. METODOLOGIJA I LITERATURA

U radu se koriste metode indukcije, dedukcije, analize, sinteze, klasifikacije, kompilacije, generalizacije, specijalizacije, dokazivanja, deskripcije, komparacije i statistička metoda. Istraženi su različiti izvori statističkih podataka, pri čemu su korišteni oni koji donose podatke o privatnom sektoru u Rijeci.¹³ Statistički godišnjaci Općine Rijeka, odnosno godišnjaci Zajednice općina Rijeka, vrijedan su izvor u tom pogledu.

U predgovoru Statističkih godišnjaka Općine Rijeka napominje se da je, zbog veće obuhvatnosti u Kompleksnom godišnjem izvještaju u pogledu broja privrednih organizacija od obuhvatnosti koja se primjenjuje pri obračunu narodnog dohotka za društveni sektor privrede, obračun narodnog dohotka primjerice u zanatstvu, za dio koji otpada na neproizvodno zanatstvo, narodni dohodak veći no što se to pokazuje u statistici.¹⁴ Također nije moguća usporedivost podataka s podacima Službe knjigovodstva prema obradi završnog računa.¹⁵ Primjerice kada govorimo o problemima praćenja privatnog sektora, narodni dohoci dobiveni su kombinacijom korištenja postojećih statističkih podataka i procjena za one

¹³ Primjerice, „Statistička saopćenja“ koja izdaje Zavod za statistiku – Rijeka temelje se na podacima obrađenima temeljem izvještaja poduzeća, pri čemu nije učinjeno raščlanjivanje na privatni i društveni sektor.

¹⁴ Statistički godišnjak Općine Rijeka, 1970., str. 56.

¹⁵ Ibidem, str. 57.

elemente koji se ne obuhvaćaju statistički te temeljem ovih i drugih ograničenja nije moguće koristiti podatke kao mjerilo postignutog stupnja razvoja privrede u općini, već samo kao „indikator ekonomskih potencijala općine“.¹⁶ Nadalje, podaci nisu usporedivi s podacima ranijih godina, jer su svi u obračunu zasnovani na tekućim cijenama.¹⁷ Od cjelokupnog zanatstva statistički podaci obuhvaćaju samo onaj dio koji se obavlja u društvenim ili individualnim zanatskim organizacijama, tj. dio koji se u društvenoj podjeli rada i organizacijski izdvojio kao posebna djelatnost. Ostali neorganizirani dio zanatstva nije statistički procijenjen. Od 1977. izdaju se Statistički godišnjaci Zavoda za statistiku Zajednice općina Rijeka.¹⁸ Velike promjene nastale su u prijašnjem sektoru „zanatstvo“ koje je, stupanjem na snagu Jedinственe klasifikacije djelatnosti (1. siječnja 1977.) prešlo u industriju te je sada obuhvaćalo samo obrtničke usluge i popravke i osobne usluge. Podaci se prikupljaju putem godišnjih izvještaja od pojedinih odjela općinskih skupština sa područja ZOR-a. Podaci o individualnom obrtništvu prikupljeni su godišnjim izvještajem za obračun društvenog proizvoda i narodnog dohotka koje evidentiraju općinske skupštine. Što se tiče podataka o individualnom zanatstvu (u kojem djeluje najviše privatnika) može se reći da su povremeni popisi rijetki i da se na osnovu njih dobivaju nedovoljno pouzdani podaci. Stoga podatke iz ovih godišnjaka možemo koristiti samo kao pokazatelj kretanja razvoja poduzetništva. Popisom obrtničkih radionica (1974.) popisane su radionice samostalnih obrtnika peti put (prvi put od popisa 1965.), pri čemu su prvi put popisane i ugostiteljske radnje. Način na koji je popis načinjen čini ovaj izvor najobuhvatnijim i najpreciznijim u prezentaciji podataka o privatnom sektoru Rijeke.

Kod tumačenja podataka korištena je različita pomoćna literatura. Zbornik radova „Problemi reforme privrednog sistema SFR Jugoslavije“ koji se koristi, nastavak je objavljivanja rezultata istraživanja Konzorcija jugoslavenskih ekonomskih instituta koji su

¹⁶ Primjerice, kod privatnog zanatstva procijenjeni su neto-prihodi po kategorijama zaposlenih u zanatskim strukama, a kod privatnog građevinarstva procijenjen je postotak učešća narodnog dohotka u bruto vrijednost građevinskih radova. Stoga se do 1974. godine, kada su učinjeni popisi obrtničkih radionica i drugi, procjenjuje temeljem podataka iz 1964. (odnosno popisa iz 1965. godine), dok se od 1974. godine procjenjuje temeljem podataka prikupljeno te godine. Prema: Statistički godišnjak Općine Rijeka, 1970., str. 58.

¹⁷ Dakle, službeni zavod za statistiku priznaje da način njegova obračuna dohotka (a i društvenog proizvoda) počiva na cjenovnoj podlozi, koja je daleko od svjetskih cijena. To su bile administrativno utvrđene cijene pomoću kojih se trebalo ekstrahirati dohodak (privatnih) poljoprivrednika radi financiranja razvoja (državnog) socijalističkog gospodarstva. Iako se taj model postupno napuštao (posebno reformom iz 1965.), ipak je on trajno deformirao i dinamiku razvoja (jer je precjenjivao dinamiku razvoja gospodarstva dajući visoke inicijalne cijene za industrijska dobra koja su se proizvodila u državnim poduzećima) i odnose među republikama. Službena statistika sve do sredine 1980-ih nije pratila visinu domaćeg bruto proizvoda prema kupovnoj snazi. Prema: Stipetić, op. cit., str. 83-84.

¹⁸ Zajednice općina kao društveno-političke zajednice uvedene su Ustavom 1974. Zajednicu općine Rijeka (ZOR) sačinjavale su općine: Buje, Buzet, Cres-Lošinj, Crikvenica, Čabar, Delnice, Krk, Labin, Ogulin, Opatija, Pag, Pazin, Poreč, Pula, Rab, Rovinj, Rijeka, Senj i Vrbovsko.

radili na makroprojektu Privredni sistem SFRJ.¹⁹ Za rad Konzorcija tih sedamdesetih godina u onim specifičnim uvjetima karakteristično je što nijedan od ekonomskih instituta – članica Konzorcija i ni jedan istraživački tim u okviru rada na makroprojektu nije bio protagonist ni zastupnik teorijskih osnova i pogleda kakve je zastupao koncept dogovorne ekonomije. Naprotiv, teorijske i idejne osnove koje su apsolutno dominirale u radu Konzorcija temeljile su se na znanstvenim spoznajama da se privredni sistem u svakom, pa i samoupravnom, socijalizmu mora razvijati na institucionalnim okvirima robne proizvodnje i tržišta i na dominaciji ekonomske (a ne administrativne) prinude.²⁰ Stoga ovaj zbornik predstavlja vrijedan izvor. Osim toga, korištena su djela poznatih ekonomista kao što je Mirković (1958) i Bajt (1988). Uvid svakako pružaju i djela visokih dužnosnika, kao što je Grbić (1986). Za pitanje razvoja pravne regulative trgovačkih društava u Hrvatskoj Barbić (1999) daje cjelovit pregled. Kod obrade ove teme neizostavna su djela immanentnih hrvatskih povjesničara kao što su Gross (1980), Karaman (1991), Bilandžić (1999) i Dukovski (2007).

1.4. STRUKTURA RADA

U poglavlju koje slijedi, čitatelja se upoznaje s temeljnim teorijskim aspektima na kojima se razvijao privatni sektor. Prije svega tu se valja osvrnuti na teoretičare temeljem čijih su interpretacija djela odluke o smjeru privrednog razvoja bile donošene, pitanje prava vlasništva, posebice privatnog vlasništva te poduzetništva, odnosno male privrede. U poglavlju nakon toga daje se sažet prikaz društveno-političkih promjena, ključnih za gospodarstvo. Četvrto poglavlje donosi pregled prikupljenih podataka, razvrstanih prema godinama. Interpretacija tih podataka nalazi se u poglavlju koje slijedi nakon toga. Rad se sumira u posljednjem poglavlju.

2. TEORIJSKE OSNOVE PRIVREDE SFRJ

¹⁹ Rad je započeo 1971. godine, a tijekom sedamdesetih Konzorcij je u suradnji s izdavačkom kućom Informator iz Zagreba objavio biblioteku od osam knjiga koje su predstavljale sintetske studije najvažniji segmenata privrednog sistema.

²⁰ Takve polazne teorijske i idejne osnove na kojima se temeljio rad Konzorcija nisu međutim bile u skladu sa službenom i vladajućom teorijom i ideologijom koja je zastupala poglede o razvoju privrednog sistema bez prinude. Zato su se brojni rezultati istraživanja malo koristili za konkretne i praktične potrebe razvoja privrednog sistema i definiranja mjera ekonomske politike.

U tekstu koji slijedi izlažu se osnove na kojima je građen specifičan privredni sistem Jugoslavije. Prije svega to se odnosi na ključne ideologe, zakone i teorijske osnove na kojima je kreiran privredni sistem. Za pitanje ove teme važno je istražiti pravo vlasništva, odnosno na temelje na kojima počiva korištenje vlastitih sredstava u osobnom radu. Temeljem obujma organizacija u privatnom sektoru, potrebno je istražiti djelatnost male privrede, o kojoj će više riječi biti u nastavku.

2.1. EKONOMIJA

O ulozi znanstvenog pristupa ekonomiji, Sirotković je, uspoređujući kapitalističku i socijalističku ekonomiju iznio mišljenje da se može zaključiti da „(...) u pogledu dogmatizma, apologetskog i vulgarnog interpretiranja ekonomskih pojava građanska ekonomika i staljinistička politička ekonomija imaju mnogo zajedničkog. U osnovi su im zajedničke i metode političkog potiskivanja naučnog pristupa analizi ekonomskih pojava.“²¹ Drugim riječima, pristup temeljen na znanosti potiskivan je nauštrb političkih odluka koje često nisu imale temelja u ekonomskoj teoriji. Od slijedećih teoretičara u ovom periodu, kod Veblena, Marxa i Schumpetera prisutan je širi institucionalni pristup ekonomskim fenomenima.²² Nosioци ekonomske politike, posebno na nivou federacije, počeli su se nešto više oslanjati na znanost (barem kad je u pitanju ona organizirana i institucionalizirana znanost) tek početkom osamdesetih godina, kada je osnovana tzv. Kraigherova komisija sa zadatkom da pripremi Dugoročni program ekonomske stabilizacije.²³

Uz Tita, kome pripada najveća zasluga za otpor Staljinu 1948., Edvard Kardelj i Boris Kidrič dali su, u odnosu prema liderima iz drugih republika, najveći doprinos u projektiranju i realizaciji antistaljinističkog razvoja na osnovama koncepcije samoupravljanja. Teorijsku osnovu za uvođenje samoupravljanja činila je Marxova ideja o asocijaciji slobodnih proizvođača, Engelsovo učenje o odumiranju države, kao i Lenjinovi teorijski radovi na temu države i revolucije.²⁴ Gotovo sav teret elaboracije, normiranja i stvaranja prvog privrednog

²¹ Grahovac, P., Kubović, B., Mikić, M., Runjić, A., Sirotković, J., Stipetić, V., *Ekonomika Jugoslavije, Opći dio*, Informator, Zagreb, 1980., str. 10.

²² Stanković, F. *Teorijski aspekti poduzetništva*, u: Marković, M. *Poduzetništvo – teorija, politika, praksa*, Privredni Vjesnik, Zagreb, 1990., str. 52.

²³ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, *Problemi reforme privrednog sistema SFR Jugoslavije*, Zbornik radova, ur.: Andrić, S., Petričević, J., Globus, Zagreb, 1989., str. 11-13.

²⁴ Milanović, R. Ž. *Mala privreda u svetu i SFR Jugoslaviji*, Privredni pregled, Beograd, 1989., str. 185.

sustava pao je na leđa Kidriča.²⁵ Zakon o radničkom upravljanju, dokumenti VI. Kongresa KPJ, dokumenti Kongresa radničkih savjeta, Program SKJ i drugi dokumenti i rasprave koncipirali su društveno uređenje drukčije od stvarnoga. Riječ je, dakle, o oštrom jazu između realnog i normativnog, odnosno programiranog. Takvo stanje nije se moglo dugo održati.²⁶ Novi fenomen u političkom životu sredinom 1960-ih bio je nastup sve većeg broja intelektualaca, posebno ekonomskih teoretičara, u raspravama o temeljnim društvenim problemima. Rasprava je kulminirala sukobom na znanstvenoj sekciji Saveza ekonomista Jugoslavije, u Zagrebu, 19. siječnja 1964. Formirana su dva znanstvena fronta: skupina beogradskih ekonomista i skupina zagrebačkih ekonomista. Pod relativnom dominacijom potonje skupine formirani su dokumenti Osmog kongresa SKJ 1964, kao i mjere privredne ili „društveno-ekonomske“ reforme 1965.²⁷ Dva su ključna stava u odlukama VII. Kongresa SJK (7.-13. prosinca 1964.) o daljnjem razvoju samoupravljanja: prvi je prenošenje sredstava za proširenu reprodukciju i s tim u vezi prava, s državnih političkih organa na radne kolektive u privredi i, drugi, razvijanje samoupravljanja u radnim organizacijama prema jačanju društvene moći radnika, a protiv birokratsko-tehnokratske uprave poduzeća koja je u svojim rukama centralizirala dohodak i o njemu odlučivala.²⁸

U literaturi se može pronaći da se postavlja pitanje: „Da li je, i do koje mjere, zahtjev za restrukturacijom privrede (i oblika vlasništva) otvorio i zahtjev za restrukturacijom političkog sistema, s ciljem njegove veće propusne moći za ekonomsku racionalnost i motiviranost?“, s obzirom da je teško riječ samo o „reformi tržišta“, a ne i o potrebi redefiniranja nekih osnovnih postulata socijalizma.²⁹ Za početak, kako je došlo do toga da se model transformira u netržišnu privredu bez plana, odnosno u dogovornu ekonomiju? Vodeći prvaci SKJ – posebno Kidrič, Kardelj, Popović i Bakarić – veličali su tržište govoreći da to nije stvar ljudske volje, već da je ono uvjet života društva te da njegovo gušenje vodi izravno u staljinizam. Tako je bilo dok je trajala borba protiv jugoslavenskog etatizma i centralizma, a kada je tijekom privredne reforme ona počela stvarati centre moći financijskog kapitala, posebno u Beogradu, te rađati „menadžersku klasu“ koja je pod svoju kontrolu počela stavljati partijsko-političku birokraciju s kojom je u savezu sve više preuzimala vlast, počela je kritika tržišnoga mehanizma i napadi na tehnokraciju i menadžerstvu. Kritika „tehnomenadžerstva“ počela je već 1969., pojačala se u fazi pripreme i izvršavanja udara u republikama, a vrhunac

²⁵ Bilandžić, D., Hrvatska moderna povijest, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 321.

²⁶ Ibidem, str. 408.

²⁷ Ibidem, str. 469-470.

²⁸ Ibidem, str. 470.

²⁹ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 63.

dostigla u pripremanju platforme za X. kongresa SKJ 1974.³⁰ Pod pritiskom Tita i Kardelja, i Bakarić se angažirao u znanstvenoj analizi fenomena „tehnomenedžerstva“, kapital-odnosa, i u razradi programa prevladavanja krize samoupravljanja, ugroženog od tih fenomena. Zadužen za izradu glavnog dokumenta za X. kongres SKJ, on je 25. prosinca 1972. izložio svoje poglede o stanju, problemima i rješenjima. Kao politekonomist govorio je o kategorijama iz djela Marxa, Engelsa, Proudhona, Bebela, Keynesa i drugih autoriteta, definirajući da je glavni problem i ovog razdoblja i budućnosti kako otvoriti proces Marxova pretvaranja viška društvenog rada u „potreban rad“ tj. pretvaranje sredstava proširene reprodukcije u „troškove proizvodnje“.³¹

Početak realizacije dogovorne ekonomije započinje reformom Ustava SFRJ iz 1963. Naime, donošenjem prve dvije grupe od 19 amandmana u 1967. i 1968. okončana je jedna faza ustavne reforme, kojom su prvenstveno odnosi između federacije i republika bili postavljeni na nove osnove. Ovim promjenama se započelo s prenošenjem državne vlasti i moći sa federacije (centralne) na republičku (decentraliziranu) državu, a nešto kasnije i na autonomne pokrajine. Proces je kasnije nastavljen i intenziviran, tako da je „faktički rezultirao u društvenoj organizaciji tipa policentričnog etatizma, što je nešto sasvim različito od osnovne ideje sa kojom se u drugu fazu eksperimenta izgleda ušlo“.³² Ekonomsku platformu policentrične organizacije privrednog života razradio je Rudolf Bićanić 1963. On je zagovarao ideju policentričnog rasporeda ekonomskih funkcija države i organizacije privrednog života zemlje. U razradi privrednog sistema na bazi Ustava SFRJ iz 1974. ova teorijska postavka prihvaćena je kao polazna platforma u traženju rješenja novog modela organizacije privrede.³³ Kako je tokom vremena samostalnost poduzeća postojala sve izraženija, tako je jačala i uloga tržišne komponente. Tako je postupno razvijan socijalistički samoupravni model privređivanja, te je vremenom poprimao jasne obrise specifične varijante tržišnog socijalizma.³⁴

Svjesni da odnos snaga u društvu ugrožava samoupravljanje, a imajući dovoljnu moć i utjecaj, autori koncepcije udruženoga rada koji su već bili pri kraju svoga života, željeli su ustavno-pravnim i institucionalnim sustavom osigurati „budućnost revolucije“.³⁵ Njihova ideja, normirana Ustavom 1974. i Zakonom o udruženom radu 1976., bila je klasno

³⁰ Bilandžić, op. cit., str. 676.

³¹ Ibidem, str. 677.

³² Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 376-377.

³³ Ibidem., str. 377.

³⁴ Ibidem, str. 372.

³⁵ Bilandžić, op. cit., str. 678-679.

najradikalnija, jer ukupnu ekonomsku i političku vlast dodjeljuje udruženim radnicima. „Stara“ parola „tvornice radnicima“ dopunjena je parolom „sav dohodak radnicima“. Ostvareni dohodak uvijek i u svim oblicima svoga kretanja i alokacije pripada osnovnim organizacijama udruženog rada (OOUR-ima), čiji radnici neposredno i putem svojih delegata o njemu odlučuju, isključujući vlast države i paradržavnih organa i tehnostukture te banaka i ostalih „otuđenih“ centara.³⁶ Propisujući pravo i dužnost organiziranja radnika u osnovnu organizaciju te ograničavajući djelovanje takve osnovne organizacije tako da ona može obavljati samo jednu osnovnu djelatnost, i to onu koja je određena Jedinostvenom klasifikacijom djelatnosti, Zakon o udruženom radu je cijelo gospodarstvo organizirao prema statističkim mjerilima. Tako je nastao paradoks da se pri ostvarivanju svoga vitalnog interesa gospodarstvo ravnalo prema statistici, tj. da statističke klasifikacije ne proizlaze iz onog što se događa u gospodarstvu.³⁷

Kako su porezi glavni prihod države, SFRJ je te prihode ostvarivala putem sljedećih ključnih poreza:

- Porezi i doprinosi iz dohotka. Porez na dohodak OUR-a uveden je u fiskalni sistem 1973. godine, tako da je fiskalna suverenost republika i autonomnih pokrajina utjecala na stvaranje izrazitih razlika u svim elementima oporezivanja – u definiciji poreznih obveznika i osnovice, u vrstama poreznih stopa, oslobođanja i olakšica.³⁸
- Porezi i doprinosi iz osobnih dohodaka. Ovi porezi i doprinosi iz dohodaka radnika društvenog sektora najznačajniji su prihod fiskalnog sistema. Prihodi od poreza od osobnih dohodaka pripadaju općinskim (oko 2/3) i republičkim (oko 1/3) budžetima. Cijeli koncept se zasnivao na ideji o bruto osobnim dohocima, odnosno na financiranju opće i zajedničke potrošnje iz osobnih dohodaka. Međutim, u praksi zaposleni primaju neto osobni dohodak bez obzira na promjene stopa poreza i doprinosa, tako da bruto osobni dohodak postaje obračunska kategorija gdje se na prethodno utvrđen neto osobni dohodak dodaju porezi i doprinosi. Zbog toga se promjene u oporezivanju odražavaju prvenstveno na akumulaciji, a znatno manje, i to indirektno, na neto osobnim dohocima.³⁹ Time je fiskalna politika u izvjesnoj mjeri

³⁶ Bilandžić, op. cit., str. 679.

³⁷ Barbić, J. Pravo društava, Opći dio, knjiga prva, Organizator, Zagreb, 1999., str. 66.

³⁸ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 244.

³⁹ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 249.

lišena instrumenata za utjecaj na osobne dohotke zaposlenih, što bitno ograničava mogućnosti vođenja odgovarajuće fiskalne politike.⁴⁰

- Porezi na promet. Sistem poreza na promet proizvoda i usluga uređen je saveznim zakonom, dok poreznu politiku vode federacija za osnovni porez na promet i republike i pokrajine za poseban porez na promet. Porezni obveznici su trgovinske organizacije i druga pravna lica koja prodaju proizvode krajnjim kupcima.⁴¹
- Porezi i doprinosi stanovništva. Oporezivanje privatnog sektora i stanovništva je u Jugoslaviji cedularno po svom karakteru, odnosno porez se plaća uglavnom po pojedinačnim prihodima, dok je sintetički porez na ukupan prihod građana „zanemarljivog značaja“. Time se jugoslavenski porezni sistem razlikuje od modernih poreznih sistema, kod kojih je oporezivanje stanovništva sintetičko, kroz finansijski veoma značajan jedinstven porez na dohodak fizičkih lica. Takvo jugoslavensko rješenje krši načelo oporezivanja prema poreznoj snazi, jer će po pravilu dva pojedinca sa jednakim prihodima plaćati različit iznos poreza i doprinosa, u zavisnosti od strukture njihovih prihoda.⁴² Za razvoj privatnog sektora najznačajniji je porez iz osobnog dohotka od privredne djelatnosti. Obveznik poreza je svatko tko stječe dohodak radom i sredstvima u privatnom vlasništvu u zanatskoj, ugostiteljskoj, prijevoznčkoj i drugoj privrednoj djelatnosti. Porez se plaća pretežno prema stvarnom dohotku. Paušalno se može plaćati ukoliko je posao manjeg obujma, dok oni koji djelatnost obavljaju povremeno plaćaju u postotku od svakog pojedinačnog prihoda. Poreznu osnovicu čini ukupan prihod, umanjen za priznate troškove poslovanja, uključujući i osobne dohotke zaposlenih radnika i kamate na kredite. Stope poreza su proporcionalne i kreću se od 5 do 15%, a prema saveznom Dogovoru o poreznoj politici i diferencirane su po djelatnostima.⁴³

2.2. VLASNIŠTVO – SVAČIJE, NEČIJE, NIČIJE

Društveno je vlasništvo, bez sumnje, centralna ekonomska kategorija socijalizma. Razrađujući rimsko-građansku pravnu teoriju, socijalistička tradicija razlikovala je tri tipa

⁴⁰ Stoga ne čudi da je Horvat (1970) zaključio da „Fiskalna politika u zemlji praktički ne postoji, a monetarna se upotrebljava tamo gdje joj nije mjesto“. Prema: Horvat, B. Aktuelni problemi usavršavanja privrednog sistema, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1970., str. 1.

⁴¹ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 250.

⁴² Ibidem, str. 251.

⁴³ Ibidem, str. 252.

vlasništva: privatno, zadružno i državno.⁴⁴ Socijalizam zamišljen kao samoupravno društvo implicira da ne postoji nikakva posebna klasa vlasnika sredstava za proizvodnju, bili to individualni ili kolektivni vlasnici. Vlasnički odnosi (iako ne jednostrano-isključivo) zakonito su u proizvodnji vrijednosti (robe) posredovani ideološkim uvjerenjem, stoga i „društveno-svojinski odnos (dakle, ukupnost svojinskih odnosa u socijalizmu) ne može biti ideološki neobojen“.⁴⁵

Ideološki motiv nacionalizacije, započete četrdesetih godina, bio je u tome što je ona tvrdo vjerovala da sitno privatno vlasništvo (...) čini masovnu osnovicu za rađanje kapitalizma, a time i za kontrarevoluciju.⁴⁶ „Besvojinski“ sadržaj vlasništva u etatiziranom modelu socijalizma „objašnjava“ se Marxovim određenjem privatnog vlasništva. U pitanju je pojednostavljena ideološka recepcija Marxovih spoznaja. Da bi se to izbjeglo, neophodno je vrednovati razliku između monopola vlasništva – kao ishodišta privatnog vlasništva, i rada – kao ishodišta radno-privatnog vlasništva. Riječ je o ideološkom „uproščavanju“ (simplifikaciji) suprotstavljenosti privatnog i društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, gdje se privatno vlasništvo shvaća kao okvir eksploatacije, dok se društveno vlasništvo (institucionalno dano kao nesvojina – „besvojinstvo“) predstavlja kao onaj u kojem nema radnog upravljanja i prisvajanja.⁴⁷

Međutim, problem predstavlja i to što ni u praksi ni teoriji nije jasno tko je titular društvenog vlasništva. Upotrebljavajući udžbeničke pravne pojmove, za društveno vlasništvo može se „dokazati“ svašta. Budući da ne pripada privatnoj sferi, radi se prema nekima o kategoriji javnog prava. Ali, budući da je država isključena, mora da je to ipak privatno-pravna kategorija. Vlasništvo znači isključivanje drugih osoba. A društveno vlasništvo nikoga ne isključuje. Prema tome to i nije vlasništvo. Proizlazi da je društvena stvar svačija i ničija.⁴⁸ Ta nevlasnička teza ušla je u Ustav i u razne pravne „teorije“ koje su se javile na ideološkom tržištu. Teško da možemo govoriti o izostanku vlasništva zato što ekonomski izraz „društvene svojine“ pretpostavlja i mogućnost ekonomske sanacije i stečaja, a što nije moguće ostvariti u odnosima „besvojine“.⁴⁹

⁴⁴ Horvat, B. Jugoslavenska privreda 1965-1983, prijedlozi i rješenja. Cankarjeva založba, Ljubljana, Zagreb, 1984., str. 125-127.

⁴⁵ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 58-59.

⁴⁶ Bilandžić, op. cit., str. 224.

⁴⁷ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 58-59.

⁴⁸ Horvat, B. ABC jugoslavenskog socijalizma, Globus, Zagreb, 1989., str. 26.

⁴⁹ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 70.

Marx ukazuje na to da privatno vlasništvo ima različit karakter ovisno o tome jesu li privatnici radnici ili neradnici, radi li se o „srašćenju pojedinačne nezavisne radne individue i njenim uvjetima rada“ ili o „kapitalističkoj privatnoj svojini koja počiva na eksploataciji tuđeg, ali formalno slobodnog rada“.⁵⁰ To su dvije krajnosti u privatnom vlasništvu. Marx i Engels nigdje ne predlažu da se ubrza uništenje sitnih robnih proizvođača, smatrajući njihovo nestajanje normalnim procesom razvoja industrije. Dakle, stavovi da osobni rad sredstvima u vlasništvu građana spada u kapitalistički odnos nemaju osnove u marksizmu. Među prvima koji je započeo preispitivanja i istraživanja koja su stavila u sumnju postojeći koncept društvenog vlasništva kao „nevlasništva“ bio je Kardelj.⁵¹ Horvat još 1967. dolazi do zaključka da je „individualno posjedovanje sredstava za proizvodnju, s kojima vlasnik sam radi, ne samo kompatibilno sa socijalizmom, već predstavlja integralnu kategoriju socijalističkog načina privređivanja“.⁵² Tretiranje društvenog vlasništva kao nevlasništva dovelo je do (pogrešnih) pristupa u traženju odgovarajućih rješenja u privrednom sistemu, a jedan od najizraženijih pogrešnih pristupa odnosio se na stav „da se prisvajanje i prihodovanje (dohodovanje), a isto tako i upravljanje, može ostvariti samo na osnovi živog (tj. tekućeg) rada, a ne i na osnovi prošlog (tj. minulog rada), odnosno na osnovi vlasništva“.⁵³ O tome govori i Bajt (1988) kada kaže „kada se društvena svojina koncipira kao nesvojina, kao „ničija i svačija“, što je stanovište pretežnog dijela pravnika a i manjeg dijela ekonomista, mada sve mogućnosti ni u tom pravcu nisu iscrpljene, ne može da bude dovoljno uspješan“.⁵⁴ Ova ideologija „unosí krajnju nesigurnost bavljenja osobnim radom s privatnim sredstvima i doprinosi širenju teorije o privremenosti postojanja privatnog sektora u socijalizmu, utječe da se ovaj sektor ne razvija niti u okviru postojećih ustavnih i zakonskih rješenja, doprinosi zadržavanju administrativnih ograničenja te nestalnoj i nestimulativnoj poreznoj politici, izjednačava često rad u ovom sektoru sa kriminalom i sprečava udruživanje sa OUR-om, doprinosi veoma niskom društvenom ugledu zaposlenih u ovom sektoru, sprečava realizaciju ustavnih odredbi da su ovi radni ljudi u načelu ravnopravni sa radnicima u udruženom radu te sprečava njihov prijem u Savez komunista“, što nas dovodi do pitanja razvoja poduzetništva.⁵⁵

⁵⁰ Grbić, Č. Položaj i razvoj male privrede, „Zagreb“, radna organizacija za grafičku djelatnost, Samobor, 1986., str. 31.

⁵¹ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op. cit., str. 160.

⁵² Horvat, B. Individualno i društveno vlasništvo u socijalizmu. Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1967., str. 10.

⁵³ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op. cit., str. 361-362.

⁵⁴ Bajt, A. Samoupravni oblik društvene svojine, Globus, Zagreb, 1988., str. 11.

⁵⁵ Grbić, op. cit., str. 40.

2.3. PODUZETNIŠTVO

Službena politika gleda u individualnom poduzetniku „neprijatelja“ sustava kojeg izgrađuju.⁵⁶ Statična i pasivna uloga poduzetnika u neoklasičnoj ekonomskoj teoriji izraz je njezine temeljne pretpostavke o savršenoj informiranosti ekonomskih subjekata i o savršenom tržištu, koje dovodi do takve koordinacije odluka u kojoj je uloga poduzetnika trivijalna i zanemariva. Da takva pretpostavka nije slučajna, nego je povijesno uvjetovana, svjedoči i mjesto koje poduzetniku daje marksistička teorija. Marxova teorija razvoja naglašava bezlični karakter razvojnih odluka, svodeći ih na голу funkciju akumulacije kapitala. Uloga pojedinca je nevažna i trivijalna. Čak je i Schumpeter, veliki propovjednik individualne inicijative i inovativnog poduzetnika, rezigniran pred vizijom organizirane privrede i znanstvenog upravljanja. Samo su rijetki liberali uporno upozoravali da ukidanje individualnog izbora i konkurencija vodi ne samo u diktaturu nego i u privrednu stagnaciju (Mises, Hayek, Robbins, Allais), ali njihov glas nije nailazio na jak odjek među profesionalnim krugovima.⁵⁷ Odvajanjem vlasničke i poslovodne funkcije, te preuzimanjem dijela rizika od strane vlasnika, zamaglila se razlika između poduzetnika i plaćenih menadžera, što se pred Drugi svjetski rat doživljavalo kao svojevrsna „menadžerska revolucija“.⁵⁸ Na to se naslanjala i socijalistička vizija privrednog života kojim dominiraju veliki, na znanosti organizirani sistemi, koji postupno prerastaju u jedinstveni sistem planski upravljane društvene organizacije. Od te ideje socijalizam je napravio osnovu svoje ideologije i praktične politike razvoja, po kojoj je poduzetnik ne samo nepotreban nego i suprotan sistemu društvene organizacije. Franičević zapaža da je „svođenju poduzetništva na funkciju, socijalistička ekonomska teorija i ideologija uvijek bila itekako naklonjena. Takvim stavom poduzetništvo je dokinuto ideološki, ali ne i stvarno: u stvarnosti ono nužno poprima pervetirane oblike te se premješta u „sivu“, maglovitu zonu života.“⁵⁹ Podcjenjivanje značaja poduzetništva i precjenjivanje značaja kapitala za razvoj manje razvijenih zemlja, što želju za što bržim rastom pretvara u

⁵⁶ Stipetić, op. cit., str. 315.

⁵⁷ Baletić, Z. Poduzetništvo, u: Marković, M. Poduzetništvo – teorija, politika, praksa, Privredni Vjesnik, Zagreb, 1990., str. 25-26.

⁵⁸ Na to je još ranije ukazivao Veblen (1923), vidi više u: Baletić, op.cit., str. 35.

⁵⁹ Franičević, V. Poduzetništvo kao politički projekt, u: Marković, M. Poduzetništvo – teorija, politika, praksa, Privredni Vjesnik, Zagreb, 1990., str. 95, prema: Jerovšek, J. – Rus V., Inovativno podjetje, CCP Delo – TOZD Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1988, str. 68., koji kaže: „Zaradi protikapitalističnih in protupodjetniških konceptov so socializmi postali uradniške družbe, v katerih je podjetnost v dveh ali treh generacijah takoreč izginila. Ohranila se je samo na senčnih obrobjih socialističnih družb, v sivi ekonomiji in v izigravanju institucionalnih uredb. Podjetništvo v socializmih na ta način ni več rop, ampak kriminal“.

želju za što većom akumulacijom, čini se osnovna greška njihove razvojne strategije, u čemu Jugoslavija nije izuzetak.⁶⁰

2.4. MALA PRIVREDA

Malom privredom se nazivalo ono što danas zovemo malo poduzetništvo. Posebna istraživanja u maloj privredi datiraju tek poslije 1960. godine. Problem istraživanja male privrede predstavlja i nedostatak podataka za analizu, zato što ne postoje u redovnim statističkim informacijama dovoljni podaci za sveobuhvatno sagledavanje njenog dosadašnjeg razvoja.⁶¹ Ovo ukazuje da se do tada značaju male privrede nije poklanjala posebna pažnja.⁶² Nacionalizacijom je stvoreno državno i kolektivno (zadružno) vlasništvo, pri čemu je privatnom vlasništvu, posebno individualnom sektoru male privrede – ostavljeno veoma malo, u nekim djelatnostima čak ni malo prostora za egzistenciju. Dogma prema privatnom vlasništvu u socijalizmu je, tom prilikom, posebno teško pogodila samostalno zanatstvo, kao najznačajniju komponentu male privrede Jugoslavije.⁶³

2.4.1. Određenje pojma

Mala privreda obuhvaća aktivnosti privrednih subjekata u oblastima proizvodnje roba i usluga, prometa usluga i distribucije roba na maloj razini poslovanja. U ovom smislu djelatnost male privrede se ispoljava kao: mala industrija, male farme, domaća radinost, uslužno zanatstvo i maloprodajne usluge.⁶⁴ Strukturalnu podjelu male privrede možemo sagledati i sa sljedećih privrednih aktivnosti: zanatstvo, servisi i druge uslužne organizacije, domaća radinost i turizma, sitna industrijska proizvodnja u ulozi prateće industrije, ali i kao samostalni proizvođači svega onoga što ne odgovara karakteru proizvodnje u većim industrijskim kapacitetima.⁶⁵ Samostalno poslovanje privrednog subjekta u maloj privredi pretpostavlja da on ima svoj vlastiti proizvodno-uslužni, odnosno proizvodno-maloprodajni program nezavisno od drugih privrednih subjekata i sam snosi cjelokupan tržišni rizik. U tradicionalnom smislu radi se o zanatskom poslovanju kojeg vodi profesionalno osposobljeno lice, s vlastitim sredstvima i to tako da neposredno sudjeluje u proizvodnom (radnom)

⁶⁰ Bajt, op. cit., str. 74.

⁶¹ Dokić, M., Josifović, Dj. Razvoj male privrede u SFRJ, Beograd, 1980., str. 13.

⁶² Ibidem, str. 2.

⁶³ Milanović, op. cit., str. 182.

⁶⁴ Begtić, R., Razvijanje male privrede, „Svjetlost“, Sarajevo, 1980., str. 201.

⁶⁵ Dokić i Josifović, op. cit., str. 4.

procesu. Stoga se samostalno poslovanje najčešće javlja u dvije djelatnosti male privrede: domaćoj radinosti i uslužnom zanatstvu.⁶⁶

Na djelatnosti male privrede utjecali su organizacijski pravni oblici predviđeni Zakonom o udruženom radu (1976) i sistemskim zakonima kojima se regulira djelatnost male privrede u oblasti proizvodnog i uslužnog zanatstva, maloprodajnih usluga u trgovini i ugostiteljstvu, domaćoj radinosti i poljoprivredi.⁶⁷ Prema Zakonu o obavljanju zanatskih djelatnosti samostalnim osobnim radom sredstvima u vlasništvu građana (Zakon objavljen u Sl. listu SFRJ br. 18/77, u tekstu: ZOZD) utvrđeni su sljedeći oblici poslovanja u djelatnostima male privrede: a) zanatska radnja (ZR) s do pet osoba, b) zajednička zanatska radnja (ZZR) s više od šest osnivača, c) zanatska zadruga (ZZ) s minimalno deset kvalificiranih zanatlija, d) ugovorna organizacija udruženog rada (UOOR) s neograničenim brojem zaposlenih.⁶⁸ Zanatstvo se odvija u tri osnovna vida i to: uslužno zanatstvo, proizvodno zanatstvo i građevinsko zanatstvo.

2.4.2. Subjekti djelatnosti

Nosilac zanatske radnje treba „da zanatsku djelatnost obavlja samostalno i trajno kao svoje redovno i glavno zanimanje“ (prema čl.3 ZOZD-a), a prema čl. 8.1. istog Zakona daje se mogućnost da „samostalni zanatlija obavlja zanatsku djelatnost sam ili uz pomoć članova uže porodice“.⁶⁹ Kao privredni subjekt u djelatnostima male privrede, u kojoj vladaju socijalistički samoupravni društveno-ekonomski odnosi, posluje: građanin koji radi osobnim radom i vlastitim sredstvima, građanin koji udruži osobni rad i vlastita sredstva sa društvenim sredstvima i udruženi rad. Na ekonomiju poslovanja subjekata male privrede, bez obzira u kojoj djelatnosti posluje, utječe oblik poslovanja. Svaki privredni subjekt male privrede može poslovati u jednom od tri sljedeća oblika: samostalno, u kooperaciji sa udruženim radom i u poluintegraciji sa udruženim radom.⁷⁰

2.4.3. Oporezivanje

U poreznom sustavu je bilo važno da porezni obveznik na početku godine zna sve svoje obveze, kako bi mogao planirati svoje poslovanje bez prava na naknadno povećanje u

⁶⁶ Begić, op. cit., str. 202-203.

⁶⁷ Ibidem, str. 226.

⁶⁸ Ibidem, str. 226-227.

⁶⁹ Ibidem, str. 227.

⁷⁰ Ibidem, str. 202.

toku godine i to sa retroaktivnim djelovanjem, a od ovog je opravdan izuzetak kod paušalnog oporezivanja, naročito u godinama djelovanja jače inflacije. U tom slučaju bi se godišnji iznos paušala mogao povećati razmjerno indeksu općeg povećanja cijena.⁷¹ Nastojanja u većini općina da se poreznom politikom dohodak zanatlija svede na nivo neto osobnih dohotka radnika u udruženom radu, destimulirala su rad u privatnom zanatstvu što je dovelo do zatvaranja radnji ili do zatajivanja poreznih obveza.⁷² Drugim riječima, uravnilovka u društvenom sektoru onemogućavala je stvaranje adekvatnog dohotka u privatnom sektoru. Posebno velika prepreka većem zapošljavanju bilo je progresivno oporezivanje ukupnog prihoda zanatlija. Porezna politika je bila veoma nestabilna i veoma različita od općine do općine. Najveće arbitriranje se odvijalo u utvrđivanju poreznih osnovica. Primjerice, zanatlijama se često ne priznaje organizatorski, rukovodno-poslovodni rad, osiguravanje tržišta i kreativni rad, nema adekvatnog priznanja i ekonomske valorizacije uloženi sredstava, ekonomske amortizacije, pa time nema dovoljno stimulansa za proširenu reprodukciju i modernizaciju, nedovoljno se ocjenjuju troškovi poslovanja i ne priznaje se produženi rad i rad obitelji, ne uzimaju se u obzir veći rizici za poslodavca kod većeg zapošljavanja, veća odgovornost prema društvu za sudbinu radnika, ali su zato kod većeg zapošljavanja pojačane sve inspekcije i kontrole.⁷³ Pod utjecajem dogmatske ideologije, privatni sektor se u medijima onog vremena često prikazuje kao sektor vlasništva i rada u kojem „cvjeta kriminal“.

⁷¹ Dokić i Josifović, op. cit., str. 111.

⁷² Privatni sektor u socijalističkim društvenim sistemima obuhvaća onu proizvodnju i usluge koje obavljaju građani samostalno sa vlastitim sredstvima rada i to osobnim radom i radom obitelji. U idejno-političkom pristupu privatnom sektoru i njegovom svakodnevnom tretiranju došlo je i stalno dolazi do bitnih odstupanja od naših teorijskih predjeljenja u odnosu na ovaj sektor. Uglavnom su dominantni oni utjecaji koji u privatnom sektoru vide opasnost za socijalizam i u vezi s tim se vrše ograničenja u pogledu njegovog razvoja. Glavna i vladajuća idejno-politička teza jeste da privatni sektor rađa kapitalizam – i ugrožava socijalističko društveno uređenje. Za ovakve idejno-političke stavove može se naći oslonac u Programu SKJ (1965). Dugoročne zakonitosti u kretanju privatnog sektora apsolutno ne potvrđuju ovu tezu. Vidi više u: Grbić, Č. Položaj i razvoj male privrede, „Zagreb“, radna organizacija za grafičku djelatnost, Samobor, 1986., str. 29-38.

⁷³ Grbić, op. cit., str. 42.

3. KRONOLOŠKI PREGLED PRIVREDNIH KRETANJA 1945. – 1970.

U ovom poglavlju obrađuju se ključne zakonodavne izmjene u privrednom sustavu Jugoslavije u pogledu privatnih poduzeća. Pri tome je neizostavno osvrnuti se na promjenu sustava od centralističko-planskog na tržišno-planski model privređivanja.

3.1. RAZDOBLJE 1945.-1950.

Već 24. studenog 1944., šest mjeseci prije svršetka rata, zakonski je provedena nacionalizacija tzv. neprijateljske imovine. Do kraja 1945. u državne je ruke prešlo 55% industrije, 70% rudarstva, 90% crne metalurgije, 100% naftne industrije itd.⁷⁴ Proces eksproprijacije nastavljen je zakonom od 5. prosinca 1946. kada su nacionalizirana gotovo sva privatna poduzeća tako da su izvan državnog vlasništva ostale samo obrtničke radionice i seljačka gospodarstva, ali su i ona uključena u državni sektor preko planskih proizvodnih naloga, visokih poreza, prisilnog otkupa i niskih cijena. Posljednji je „udar“ došao 28. travnja 1948. kada je likvidiran privatni sektor u sitnoj trgovini, ugostiteljstvu i ostalim granama sitne proizvodnje i usluga.⁷⁵ Od 1947. tadašnja agrarna politika forsira stvaranje seljačkih radnih zadruga vjerujući da će zajednička obrada zemljišta, s ukidanjem međa među parcelama, donijeti tada tako potrebno povećanje poljoprivredne proizvodnje u zemlji, koja se nalazila na rubu gladi. U tu svrhu poljoprivrednicima je nametnuta metoda „prvobitne socijalističke akumulacije“ kojim država prisiljava seljake da joj „prodaju“ značajni dio svoje proizvodnje, a što dovodi do gubitka ne samo motivacije proizvođača, već i do smanjivanja ukupne proizvodnje.⁷⁶ Prvi petogodišnji plan 1947-1951, nije nikad stvarno ostvaren.⁷⁷ U ovom periodu se u Zajednici općina Rijeka opredijelilo za svojevrzni kombinirani način razvoja dodijelivši ravnopravnu ulogu nositelja razvoja industriji i turizmu.⁷⁸

⁷⁴ Bilandžić, op.cit., str. 223.

⁷⁵ Uoči nacionalizacije djeluje 5.395 privatnih prodavaonica, nakon nacionalizacije ostaje 5 (pet), u: Bilandžić, op. cit., str. 224.

⁷⁶ Ovu metodu je 1920-ih smislio E. Preobraženskih u Sovjetskom Savezu. Neekvivalentnom razmjenom između poljoprivrede i industrije estahira se dohodak poljoprivrednika, onemogućavajući njemu ne samo investicije, već i dolični životni nivo, vidi više u: Stipetić, op. cit., str. 305.

⁷⁷ Horvat, op.cit., str. 13.

⁷⁸ Karaman Aksentijević, N. Razvojna obilježja gospodarstva, u: Strenja, B. Rijeka i regija u Titovo doba 1945 – 1990. Društvo Josip Broz Tito, Rijeka, 2012., str. 28.

3.2. PEDESETE

Temeljem Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva 1950. i nakon njega Ustavnog zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ i saveznih organa vlasti 1953., društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i samoupravljanje proizvođača u privredi postaju osnova gospodarskog sustava.⁷⁹ Period 1952-1956. bilo je doba prijelaza sa direktivne na tržišnu ekonomiju kada su donošeni samo godišnji planovi. Drugi petogodišnji plan, 1957-1961, ostvaren je za četiri godine. Ovo je zlatni period planiranja i period izuzetno visokih stopa rasta.⁸⁰ Kada je riječ o društveno-ekonomskim reformama u različitim socijalističkim zemljama, može se ocijeniti da je prva takva reforma s radikalnim sadržajima i promjenama izvršena u Jugoslaviji početkom pedesetih godina, a formalno je započela donošenjem zakona o predaji državnih poduzeća na upravljanje radnicima i radnim kolektivima.⁸¹

Velika društveno-ekonomska reforma koja je uslijedila početkom pedesetih godina imala je za temeljni zadatak transformaciju centralističko-planskog modela privređivanja u tržišno-planski model funkcioniranja socijalističke privrede i društva. Narodna skupština FNRJ donijela je 27. lipnja 1950. „Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva“, popularno nazvan „Zakon o predaji tvornica na upravljanje radnicima“, odnosno „Zakon o radničkom samoupravljanju“. Novi privredni sustav uvodio se prema Kidričevim radovima „Teze o ekonomici prijelaznog perioda“ i „O nekim teorijskim pitanjima novog privrednog sistema“. U tim radovima autor vidi izlaz u obnavljanju djelovanja zakona vrijednosti, tj. robne proizvodnje i tržišnoga mehanizma. Kako su zakonitosti i ambijent na kojim je nastao i razvijao se odražavali kapitalizam, Kidrič se muči kako ih pomiriti sa samoupravljanjem. On nalazi rješenje u stvaranju privrednog sustava u kojemu poduzeća moraju postati „ekonomsko-pravni individuum“ socijalističke robne proizvodnje i razmjene.⁸² Dakle, donošenjem Osnovnog zakona o predaji državnih privrednih poduzeća i viših privrednih udruženja na upravljanje radnim kolektivima (1950) i Ustava 1953., napušten je administrativno-centralistički sistem upravljanja i prešlo se na samoupravljanje i društveno vlasništvo kao osnove društvenog i političkog uređenja zemlje.

⁷⁹ Barbić, op. cit., str. 57.

⁸⁰ Horvat, op. cit., str. 13-14.

⁸¹ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op. cit., str. 145.

⁸² Bilandžić, op. cit., str. 322-323.

Takva transformacija se teško može zamisliti bez razvoja sistema socijalističkog samoupravljanja. Ovi novi elementi, koji su značili suštinsku izmjenu ranijih metoda planiranja, a s tim u vezi, i veći stupanj decentralizacije, veću ulogu poduzeća u donošenju ekonomskih odluka i jače djelovanje tržišnog mehanizma, oblikovali su novi sistem privređivanja koji se bitno razlikuje u svojim osnovnim premisama od sistema koji postoji u drugim europskim socijalističkim zemljama.⁸³ Međutim, povijesno iskustvo razvoja socijalizma do tog vremena nije poznavalo nikakve druge modele razvoja socijalizma osim onih na centralističko-planskim osnovama.⁸⁴ To znači da za razvoj modela socijalističke samoupravne tržišno-planske privrede nije postojalo ni povijesno iskustvo, a prema tome, nisu postojale ni odgovarajuće teorijske osnove. U zanosu koncepcije samoupravljanja, a polazeći od ocjene da su državni privredni planovi „sprečavali stvarnu upravu od strane radničkih savjeta i radničkih upravnih odbora“, oni su ukinuti novim „Zakonom o planskom upravljanju narodnom privredom“ kojeg je potkraj 1951. donijela Savezna narodna skupština. Novi sustav planiranja inauguriran tim zakonom utvrdio je da država planira osnovne proporcije privrednog razvoja.⁸⁵ Novi privredni sustav uveden 1954. donio je dvije izmjene: sredstva za proizvodnju (oprema, strojevi itd.) puštena su u slobodnu prodaju, a uspostavljeni su državni investicijski fondovi (DIF).⁸⁶ Sustav uspostavljen 1954. održat će se sve do privredne reforme 1965. U tom periodu valja spomenuti od značajnijih regulativa Uredbu o osnivanju poduzeća i radnji (1953), Uredbu o prestanku poduzeća i radnji (1953) i Zakon o sredstvima privrednih organizacija (1957).⁸⁷ Forsirana kolektivizacija donijela je nazadak proizvodnje, pa je i Skupština Jugoslavije 1957. prihvatila stav da su seljačke radne zadruge dovele do „degradacije proizvodnje i gubljenje interesa proizvođača“. ⁸⁸ Potkraj 1957. donesen je novi zakonski propis kojim su provedene određene promjene u privrednom sustavu: Zakon o radnim odnosima proširio je samostalnost kolektiva u uređivanju međusobnih odnosa.⁸⁹ Dakle, period od pedesetih do šezdesetih godina karakterističan po „postepenom oslobađanju tržišta od naslijeđenih stega centralističkog planiranja“, uz čvrstu društvenu kontrolu osnovnih ekonomskih agregata.⁹⁰

⁸³ Čobeljić, N., Privreda Jugoslavije: rast, struktura i funkcionisanje, knjiga 1., Savremena administracija i Institut za ekonomska istraživanja, 1972., str. 60.

⁸⁴ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op. cit., str. 150-151.

⁸⁵ Bilandžić, op. cit., str. 327.

⁸⁶ Ibidem, str. 330.

⁸⁷ Barbić, op. cit., str. 57.

⁸⁸ Stipetić, op. cit., str. 305.

⁸⁹ Bilandžić, op. cit., str. 394.

⁹⁰ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 111.

3.3. ŠEZDESETE

Nakon 1960. ekonomski rast se usporava, a povećava se ekonomska nestabilnost. Dva uzastopna srednjoročna plana su napuštena, a Petogodišnji plan 1966-1970 nije bio ispunjen.⁹¹ Početkom šezdesetih u SFRJ sve češće su se mogli čuti kritički tonovi u vezi s problemima gospodarstva, društva i nacionalnim suprotnostima, koji su pritiskali Jugoslaviju, a koji su i „običnim ljudima“ postajali sve vidljiviji.⁹² Usporedo s postupnim uklanjanjem etatističkih elemenata vlasti, javila se u Jugoslaviji i jedna druga tendencija: koncentracija ekonomske moći izvan državnih struktura u povlaštenim poduzećima koja su na osnovi državne prisile prikupila ogromna financijska sredstva i koja su se javljala kao središta „otuđene ekonomske i političke moći“ (banke, vanjskotrgovinske i reekspornе organizacije).⁹³ Dakle, od 1966. je državno preuređenje Jugoslavije postalo prvorazredno pitanje. Period od šezdesetih do sedamdesetih predstavlja radikalni zaokret na tržište, samostalnost privrednih subjekata i otvorenost privrede.⁹⁴ Od sredine 60-ih godina privredna je reforma ubrzala integracijske procese u privredi, što se podudaralo s povećanjem samostalnosti poduzeća ali i s početkom ekonomskoga osamostaljivanja republika i pokrajina.⁹⁵

Zakon o reguliranju poslovnih odnosa na tržištu donesen je 1962. godine.⁹⁶ Donošenjem Ustava SFRJ 1963. godine uvodi se pojam radne organizacije koja dobiva svojstvo pravne osobe.⁹⁷ Već početkom šezdesetih uočene su disproporcije u razvoju jugoslavenske privrede u smislu predimenzioniranosti prerađivačkih u odnosu na sirovinске, bazne i energetske sektore, kao i zaostajanje razvoja izvozno orijentiranih grana. Stoga nestaje potreba za stimulacijom razvoja prerađivačkih grana preko ubrzanog povećanja osobnih dohodaka. Rast osobnih dohodaka, međutim, i dalje se ubrzava, ali ne više kao rezultat administrativnih odluka, već kao posljedica ponašanja privrednih subjekata koji dobivaju autonomiju u raspodjeli dohotka i osobnih dohodaka. Tendencija spontanog ubrzanog rasta osobnih dohodaka traje sve do početka sedamdesetih kada dolazi do usporavanja njihovog rasta u kome je značajnog udjela imala društvena intervencija. Privrednom reformom 1965.

⁹¹ Horvat, op.cit., str. 14.

⁹² Dukovski, D. Istra i Rijeka u hrvatskom proljeću, Alineja, Zagreb, 2007., str. 18.

⁹³ Ibidem, str. 19.

⁹⁴ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op. cit., str. 111.

⁹⁵ Dukovski, op. cit., str. 48.

⁹⁶ Barbić, op. cit., str. 57.

⁹⁷ Na temelju ovog ustava doneseni su sljedeći zakoni: Osnovni zakon o izboru radničkog savjeta i drugih organa upravljanja u radnim organizacijama (1964), Osnovni zakon o poduzećima (1965), Osnovni zakon o radnim odnosima (1965), Zakon o sredstvima privrednih organizacija (1965), Osnovni zakon o prometu robe (1967), u: Barbić, op. cit., str. 58.

postavljeni su ciljevi smanjenja inflacije, prelaska s ekstenzivnog na intenzivno privređivanje i, u skladu s tim, modernizacije kapaciteta, liberalizacije vanjske trgovine te uspostavljanja efikasnijih tržišnih odnosa. Osnovne poduhvate reforme predstavljale su izmjene u sistemu raspodjele u korist dominantnijeg učešća privrednih organizacija u raspolaganju ostvarenim dohotkom, a zatim promjene u dotadašnjem sistemu cijena, sa perspektivom da se njihovo formiranje jače podvrgava djelovanju tržišnih faktora. Reformom cijena ispravljeni su, u prvih mah, mnogi cjenovni dispariteti i postignuti skladniji odnosi između unutrašnjih i vanjskih cijena. Na strani vanjske trgovine reformom je uspostavljen novi realniji paritet dinara i uveden veći stupanj liberalizacije izvoza i uvoza. Priroda i domet ovih promjena bili su takvi da su trebale omogućiti pojačanu ulogu tržišta u čitavom sistemu funkcioniranja privrede.⁹⁸ Početni period provođenja privredne reforme (1965-1971) praćen je izuzetnom ekspanzijom realnih osobnih dohodaka. Njihova prosječna godišnja stopa rasta iznosi preko 7%, što je daleko više nego u ostalih pet kraćih potperioda. Međutim, to je popraćeno naglim padom efikasnosti korištenja sredstava. Uz približno istu dinamiku investicija, rast kapitalne opremljenosti rada u periodu 1965-1971. bio je 3-4 puta brži, a rast zaposlenosti preko 4 puta sporiji nego u periodu do reforme. Tako su izuzetan rast proizvodnje po radniku, ostvaren rastom ulaganja u kapitalnu opremljenost rada, i realnih osobnih dohodaka bili praćeni izuzetnim rastom nezaposlenosti i padom produktivnosti rada. Osobni dohodci zaposlenih porasli su u tom periodu, znači, na račun nezaposlenih i društvene akumulacije.⁹⁹ Period 1965-1971. karakterizira uvjerenje da *laissez-faire* tržište rješava probleme daljnjeg razvoja samoupravljanja. Provođenje te koncepcije ubrzo je dovelo do duboke recesije u 1967. uz sve veću nezaposlenost a zatim do inflacije i razbuktavanja nacionalnih antagonizama.¹⁰⁰

Zaoštavanjem porezne politike poslije 1958. zaustavljen je porast privatnog obrta, što je došlo do izražaja 1963., kada se broj obrtničkih radionica u jednoj godini smanjio za gotovo trećinu. Radi zaustavljanja nepovoljnih kretanja donesen je 1964. republički Zakon o zanatskim radnjama samostalnih zanatlija. Njegovo djelovanje se uočava nakon 1965., s porastom broja radionica do 1968., a od tada njihov broj postupno opada.¹⁰¹ U skladu sa ciljem da radne organizacije postanu osnovni nosioci proširene reprodukcije, one dobivaju autonomiju i u raspodjeli dohotka na akumulaciju i potrošnju, te dolazi do postepenog smanjenja kamata na osnovna sredstva koje se 1971. konačno i ukidaju.

⁹⁸ Čobeljić, N., *Privreda Jugoslavije: rast, struktura i funkcionisanje*, knjiga 2., Savremena administracija i Institut za ekonomska istraživanja, 1975., str. 83.

⁹⁹ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op. cit., str. 180-182.

¹⁰⁰ Horvat, op.cit., str. 68.

¹⁰¹ Enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1988., str. 345.

Privreda od sredine šezdesetih godina bilježi nepovoljne promjene u dinamici i strukturi investicija. U trima godinama, 1965., 1966., i 1967., dolazi do apsolutnog pada privrednih investicija u osnovne fondove i do osjetnog sniženja njihovog udjela u društvenom proizvodu, tako da u periodu 1965.-1969. imamo manju investicijsku stopu no u bilo kom od ranijih perioda.¹⁰² Analogno veličini kumuliranog platnog deficita formirao se veoma značajan obim vanjskog duga. Njegov rast bio je brži od dinamike nacionalnog dohotka, a svojom visinom približno se kretao u nivou ukupnih jednogodišnjih deviznih primanja. Porast zaduženja bio je naročito velik tokom šezdesetih godina, tako da se u razdoblju 1960-1969. obim zaduženja povećao 4,7 puta, a vanjski dug je narastao od 450 milijuna na preko 2 milijarde dolara.¹⁰³ Stagnacija privrede, teškoće u zapošljavanju i relativno niski dohoci prouzrokovali su povećani odlazak radnika u inozemstvo.¹⁰⁴

Usvajanjem amandmana na Ustav 18. travnja 1967. (I.-IV.) i 26. prosinca 1968. (VII.-XIX.) počelo je ustavno mijenjanje Federacije. Do novih ustavnih promjena (amandmanima XX.-XLII.) dolazi tek u lipnju 1971. godine.¹⁰⁵ Za period s kraja šezdesetih može se ocijeniti da su jugoslavenska privreda i društvo u to vrijeme bili zaista zreli za ozbiljne društvene i ekonomske reforme koje su trebale značiti opću demokratizaciju privrede i društva. Subjektivne (idejne i političke) snage jugoslavenskog društva za takve promjene očito još nisu bile pripremljene. Uslijedile su opće „retardacije“ koje su zakonito vodile u krizu što je tokom 70-ih godina nastajala i sazrijevala i koja se tokom (gotovo cjeline) osamdesetih godina dalje zaoštravala i produbljivala.¹⁰⁶

¹⁰² Čobeljić, op. cit., 1972., str. 269.

¹⁰³ Čobeljić, op. cit., 1975., str. 189.

¹⁰⁴ Bilandžić, op. cit., str. 481.

¹⁰⁵ Dukovski, op. cit., str. 20-21.

¹⁰⁶ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 24-25.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Kao što je ranije rečeno, podaci za prethodnu godinu u statističkim izvještajima se daju temeljem cijena tekuće godine. Stoga je, kao što je već ranije navedeno, podatke moguće koristiti samo kao pokazatelje kretanja stanja riječke privrede, odnosno razvoja poduzetništva.

4.1. GODINA 1970.

Realizacija politike predviđene u reformi pokazala je u ovoj godini da se te postavke ne ostvaruju i to zbog toga što „institucionalni i drugi uvjeti“ nisu dovoljno sazreli, strukture akumulacije bile su ispod potrebnog minimuma, dok su se odnosi u raspodjeli između privrede i drugih učesnika (društvenopolitičkih zajednica i njihovih budžeta i fondova, banaka, fondova socijalnog osiguranja) pogoršavali i to na štetu privrede, što je rezultiralo porastom cijena, nestabilnošću na tržištu i jačanju inflacije.¹⁰⁷

Ukupno je prosječno u 1970. godini u sektoru individualnog vlasništva općine Rijeka bilo zaposleno 808 osoba, od čega 521 žena. U građevinarstvu je bilo zaposleno 24 osobe. U trgovini su radile dvije osobe, obje ženskog spola (0,39% ukupno zaposlenog osoblja). U ugostiteljstvu su bile zaposlene 84 osobe (10,4% ukupno zaposlenog osoblja), od toga 67 žena (12,86% od svih zaposlenih žena). U zanatstvu su bile zaposlene 322 osoba (39,85%), od toga 94 žene (18,04% od svih zaposlenih žena). U djelatnosti kućnih pomoćnica najviše je zaposlenog osoblja u sektoru individualnog vlasništva, njih 358 (44,30%), od čega su sve žene (68,71% od svih zaposlenih žena). U ostalim djelatnostima zaposleno je 18 osoba.¹⁰⁸ Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1970. godine bio je 889, od čega 567 (63,78%) u proizvodnom zanatstvu, 112 (12,6%) u građevinskom zanatstvu i 209 (23,51%) u zanatskim osobnim i drugim uslugama. Privatno zanatstvo ukupno je zapošljavalo na dan popisa (bez vlasnika) 309 osoba, od toga najveći dio (44,01%) u proizvodnom zanatstvu, a najmanje u građevinskom zanatstvu (22,98%).¹⁰⁹ Ukupan broj završenih stanova u 1970. godini iznosi 996. Od toga je u privatnom sektoru izgrađeno 104 (10,44%). Ukupna površina završenih stanova (u tis. m²) iznosila je 58, dok je udio privatnog sektora u tome 7 (12,07%).¹¹⁰ Na dan

¹⁰⁷ Informator, „Savezna skupština usvojila je mere za ostvarivanje ekonomske politike u ovoj godini“, br. 1708, 22.7.1970., str.1.

¹⁰⁸ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 4-4., 1977.

¹⁰⁹ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 10-12., 1977.

¹¹⁰ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 11-2., 1977.

31. prosinca 1970. godine, ukupno je djelovalo 165 radnji ugostiteljstva u individualnom sektoru. S ukupno 261 zaposlenim, ovaj sektor je ostvarivao 17.654 tis. din. prometa.¹¹¹ U odnosu na ukupni promet ugostiteljstva, privatni sektor ostvarivao je 8,87%.¹¹² Od ukupno 808.719 noćenja, njih 130.508 (16,14%) je ostvario privatni sektor.¹¹³

Dakle, privatni sektor općine Rijeka većinom zapošljava žene, koje se u najvećoj mjeri zapošljavaju kao kućne pomoćnice i u ugostiteljstvu. U ovoj godini djelatnost kućnih pomoćnica zapošljava najviše radnika, dok je u zanatstvu najviše zastupljeno proizvodno zanatstvo i osobne i druge usluge zanatstva. Građevinarstvo je tako sudjelovalo u ukupnoj izgradnji s nešto više od 10%. U ukupnom prometu ugostiteljstva, udio privatnog sektora ne prelazi 9%.

4.2. GODINA 1971.

U veljači 1971. cijene dobivaju značaj izuzetnog političkog pitanja. Predsjednik vlade Mitja Ribičić rekao je da „SIV izrađuje strategiju cijena, i to usporedo sa utvrđivanjem osnova srednjoročnog plana“. ¹¹⁴ U lipnju 1971. zabilježen je najveći porast troškova života od kolovoza 1965. U tom kaosu divljanja cijena i povećanja troškova života i banke će svojim intervencijama bitno utjecati na smanjenje standarda stanovništva restrikcijom potrošačkih kredita i ukidanjem deviznih kredita za putovanje građana u inozemstvo jer su sredstva koja su se trošila u tu svrhu dosegla vrtoglavih 100 milijuna dolara godišnje. Glavni je razlog nesklada primanja i stvarnog obiteljskog standarda Riječana mala zaposlenost žena (najniži postoci u Jugoslaviji) te opterećenost teškom industrijom s visokim ulaganjima po pojedincu ali i dugoročnom amortizacijom. Prema mišljenju vodstva republičkog sindikata, Rijeka se nalazi u jugoslavenskoj „špic“ po nominalnim individualnim primanjima ali kad bi se uzela u obzir prosječna primanja po obitelji ne bi bilo tako sjajno. ¹¹⁵

Ukupno je prosječno u 1971. godini u sektoru individualnog vlasništva bilo zaposleno 893 osobe, od čega 538 žena. U odnosu s prethodnom godinom zaposleno je ukupno u prosjeku 10,52% osoba više, dok žena zaposleno 5,08% više. U građevinarstvu je bilo zaposleno 20 osobe (16,67% manje od prethodne godine). U trgovini su radile tri osobe, sve

¹¹¹ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-10. 1977.

¹¹² Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-7. 1977.

¹¹³ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 15-6. 1977.

¹¹⁴ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 49.

¹¹⁵ Dukovski, op. cit., str. 66-68.

ženskog spola (0,56% ukupno zaposlenog osoblja). U ugostiteljstvu je bilo zaposleno 125 osoba (14% ukupno zaposlenog osoblja), od toga 87 žena (16,17% od svih zaposlenih žena). U zanatstvu je bilo najviše zaposlenih osoba u sektoru individualnog vlasništva, njih 389 (43,56%), od toga 110 žena (21,48% od svih zaposlenih žena). U djelatnosti kućnih pomoćnica zaposleno je 337 osoba (37,74%), od čega 338 žena (62,83% od svih zaposlenih žena). U ostalim djelatnostima zaposleno je 19 osoba.¹¹⁶ Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1971. godine bio je 965, od čega 593 (61,45%) u proizvodnom zanatstvu, 143 (14,82%) u građevinskom zanatstvu i 228 (23,62%) u zanatskim osobnim i drugim uslugama. Privatno zanatstvo ukupno je zapošljavalo na dan popisa (bez vlasnika) 326 osoba, od toga najveći dio (45,09%) u proizvodnom zanatstvu, a najmanje u građevinskom zanatstvu (21,17%).¹¹⁷ Ukupan broj završenih stanova u 1971. godini iznosi 401, odnosno dolazi do pada broja završenih stanova za 40,26%. Od toga je u privatnom sektoru izgrađeno 67 stanova (16,71%). Ukupna površina završenih stanova (u tis. m²) iznosila je 31 i ona je manja u odnosu na prethodnu godinu (za 53,45%), dok je udio privatnog sektora u tome 4 (12,90%).¹¹⁸ Na dan 31. prosinca 1971. godine, ukupno je djelovalo 175 radnji ugostiteljstva u individualnom sektoru, 6% više u odnosu na prethodnu godinu. S ukupno 287 zaposlenih, ovaj sektor je ostvarivao 20.259 tis. din. prometa.¹¹⁹ U odnosu na ukupni promet ugostiteljstva, privatni sektor ostvarivao je 8,16%, što je manji udio u odnosu na prethodnu godinu.¹²⁰ Od ukupno 861.894 noćenja, njih 108.868 (12,63%) je ostvario privatni sektor.¹²¹

Dakle, privatni sektor općine Rijeka raste po broju radnika i većinom zapošljava žene, koje se u najvećoj mjeri zapošljavaju kao kućne pomoćnice i u ugostiteljstvu. U ovoj godini djelatnost zanatstva zapošljava najviše radnika, pri čemu i dalje najviše zastupljeno proizvodno zanatstvo i osobne i druge usluge zanatstva. Građevinarstvo je raslo po broju radionica tako sudjelovalo u ukupnoj izgradnji u većoj mjeri od prethodne godine. U ukupnom prometu ugostiteljstva, udio privatnog sektora manji je od prethodne godine, unatoč porasta broja radnji.

4.3. GODINA 1972.

¹¹⁶ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 4-4., 1977.

¹¹⁷ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 10-12., 1977.

¹¹⁸ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 11-2., 1977.

¹¹⁹ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-10., 1977.

¹²⁰ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-7., 1977.

¹²¹ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 15-6., 1977.

Ukupno je prosječno u 1972. godini u sektoru individualnog vlasništva bilo zaposleno 964 osoba, od čega 565 žena. U odnosu s prethodnom godinom zaposleno je ukupno u prosjeku 7,85% osoba više, dok žena zaposleno 5,02% više. U građevinarstvu je bilo zaposleno 49 osoba (5,08% ukupno zaposlenih), od čega 23 (46,94%) žene. U ugostiteljstvu je bilo zaposleno 147 osoba (15,25% ukupno zaposlenog osoblja), od toga 106 (72,11%) žena. U zanatstvu je bilo najviše zaposlenih osoba u sektoru individualnog vlasništva, njih 427 (44,29%), od toga 144 žena (33,72%). U djelatnosti kućnih pomoćnica zaposlene su 293 osobe (30,39%), od čega 292 žene (51,68% od svih zaposlenih žena). U ostalim djelatnostima zaposleno je 48 osoba (4,98% ukupno zaposlenog osoblja).¹²² Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1972. godine bio je 993, od čega 590 (59,42%) u proizvodnom zanatstvu, 162 (16,31%) u građevinskom zanatstvu i 240 (24,17%) u zanatskim osobnim i drugim uslugama. Privatno zanatstvo ukupno je zapošljavalo na dan popisa (bez vlasnika) 335 osoba, od toga najveći dio (43,28%) u proizvodnom zanatstvu, a najmanje u građevinskom zanatstvu (21,79%).¹²³ Ukupan broj završenih stanova u 1972. godini iznosi 1.666, odnosno dolazi do povećanja broja završenih stanova u odnosu na prethodnu godinu za 415,46%. Od toga je u privatnom sektoru izgrađen 141 stan (8,46%). Ukupna površina završenih stanova (u tis. m²) iznosila je 106 i ona je veća u odnosu na prethodnu godinu (za 341,94%), dok je udio privatnog sektora u tome 11 (10,38%).¹²⁴ Na dan 31. prosinca 1972. godine, ukupno je djelovalo 185 radnji ugostiteljstva u individualnom sektoru, 5,7% više u odnosu na prethodnu godinu. S ukupno 328 zaposlenih, ovaj sektor je ostvarivao 27.121 tis. din. prometa.¹²⁵ U odnosu na ukupni promet ugostiteljstva, privatni sektor ostvarivao je 9,17%, što je veći udio u odnosu na prethodnu godinu.¹²⁶ Od ukupno 805.556 noćenja, njih 114.245 (14,18%) je ostvario privatni sektor.¹²⁷

Dakle, dolazi do stagnacije zapošljavanja žena u privatnom sektoru, pri čemu se one sve manje zapošljavaju u djelatnosti kućnih pomoćnica, a sve više u zanatstvu i ugostiteljstvu. Zanatstvo zapošljava nešto manje od polovice radnika zaposlenih u privatnom sektoru, pri čemu je najrazvijenije proizvodno zanatstvo te po prvi puta građevinsko zanatstvo. Dolazi do jačanja ukupnog građevinarstva, pri čemu se udio privatnog sektora, unatoč ostvarenom rastu,

¹²² Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 4-4., 1977.

¹²³ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 10-12., 1977.

¹²⁴ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 11-2., 1977.

¹²⁵ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-10., 1977.

¹²⁶ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-7., 1977.

¹²⁷ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 15-6., 1977.

smanjio. U ovoj godini ostvaren je ukupno manji broj noćenja, pri čemu se povećao udio privatnog sektora.

4.4. GODINA 1973.

U amandmanima XXI. do XXIII. na Ustav SFRJ 1971. postavljena načela razrađena su 1973. te su tako doneseni zakoni kojima se trebala urediti statusna materija do njezina kodificiranja.¹²⁸ Naftni šok u ovoj godini doveo je do visokih cijena uvoza i niskih cijena kapitala, što je dovelo do vanjskog zaduživanja.¹²⁹

Ukupno je prosječno u 1973. godini u sektoru individualnog vlasništva bilo zaposleno 919 osoba, od čega 526 žena, odnosno zaposlenost je pala. U odnosu s prethodnom godinom zaposleno je ukupno u prosjeku 4,67% osoba manje, dok žena zaposleno 6,91% manje. U poljoprivredi su zaposlene dvije osobe, od toga je jedna žena. U građevinarstvu je bilo zaposleno 89 osoba (9,68% ukupno zaposlenih), od čega dvije (2,25%) žene. U trgovini su zaposlene dvije osobe, odnosno žene. U ugostiteljstvu je bilo zaposleno 150 osoba (16,32% ukupno zaposlenog osoblja), od toga 117 (78%) žena. U zanatstvu je bilo najviše zaposlenih osoba u sektoru individualnog vlasništva, njih 387 (42,11%), od toga 144 žene (37,21%). U djelatnosti kućnih pomoćnica zaposleno je 244 osobe (26,55%), od čega 241 žena (45,52% od svih zaposlenih žena). U ostalim djelatnostima zaposleno je 45 osoba (4,9%), od čega je 19 žena (42,22%).¹³⁰ Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1973. godine bio je 1.054, od čega 638 (60,53%) u proizvodnom zanatstvu, 225 (21,35%) u građevinskom zanatstvu i 191 (18,12%) u zanatskim osobnim i drugim uslugama. Privatno zanatstvo ukupno je zapošljavalo na dan popisa (bez vlasnika) 523 osoba, od toga najveći dio (47,56%) u proizvodnom zanatstvu, a najmanje u zanatskim osobnim i drugim uslugama (24,09%).¹³¹ Ukupan broj završenih stanova u 1973. godini iznosi 1.310, odnosno dolazi do smanjenja broja završenih stanova u odnosu na prethodnu godinu za 21,37%. Od toga je u privatnom sektoru izgrađeno 212 stanova (16,18%). Ukupna površina završenih stanova (u tis. m²) iznosila je 75 i ona je manja u odnosu na prethodnu godinu (za 29,25%), dok je udio privatnog sektora u tome 16

¹²⁸ Doneseni su: Zakon o konstituiranju i upisu u sudski registar organizacija udruženog rada, Zakon o tvrtki i nazivu organizacije udruženog rada, Zakon o rješavanju sporova iz međusobnih poslovnih odnosa organizacija udruženog rada pred stalnim izabranim sudovima, Zakon o prometu društvenih sredstava osnovnih organizacija udruženog rada i Zakon o ulaganju sredstava stranih osoba u domaće organizacije udruženog rada, u: Barbić, op. cit., str. 60.

¹²⁹ Bajt, op. cit., str. 76.

¹³⁰ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 4-4., 1977.

¹³¹ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 10-12., 1977.

(21,33%).¹³² Na dan 31. prosinca 1973. godine, ukupno je djelovalo 198 radnji ugostiteljstva u individualnom sektoru, 7% više u odnosu na prethodnu godinu. S ukupno 325 zaposlenim, ovaj sektor je ostvarivao 31.556 tis. din. prometa.¹³³ U odnosu na ukupni promet ugostiteljstva, privatni sektor ostvarivao je 9%, što je manji udio u odnosu na prethodnu godinu.¹³⁴ Od ukupno 817.443 noćenja, njih 93.415 (11,42%) je ostvario privatni sektor.¹³⁵

Dakle, u privatnom sektoru zaposlenost žena, unatoč ukupnom rastu, nastavlja opadati. Pri tome se broj zaposlenih žena u djelatnosti kućnih pomoćnica smanjuje i one se zapošljavaju u drugim djelatnostima, pa čak i građevinarstvu. Ukupan broj zanatskih radnji nastavlja se povećavati, pri čemu je svakako najviše zastupljeno proizvodno zanatstvo. Unatoč stagnaciji ukupnog građevinarstva, privatni sektor nastavlja rasti te ove godine sudjeluje u većem udjelu od prethodne godine. Udio privatnog sektora u ugostiteljstvu i turizmu se ovu godinu smanjuje.

4.5. GODINA 1974.

Ustav SFRJ (1974) kao i ustavi republika daju najširu i najkompletniju koncepciju uloge privatnog sektora. Ustav definira ravnopravnost radnih ljudi u tom sektoru s radnicima u udruženom radu i time se odlučno izjašnjava protiv bilo kakvog postojanja građana s različitim pravima.¹³⁶ Zanatske i uslužne djelatnosti u kojima djeluje privatni sektor Ustav naziva „Samostalni osobni rad sredstvima u vlasništvu građana i posvećuje im članke: 64, 65, 66, 67 i 68. Međutim, u čl. 64 Ustava SFRJ je naglašena „lista različitih mogućnosti ograničenja“ za rad privatnog sektora u zanatstvu i uslužnim djelatnostima.¹³⁷ Mogućnostima zapošljavanja tuđe radne snage novi Ustav prilazi, na određeni način, čak restriktivnije od prethodnog Ustava, koji je omogućavao zapošljavanje do 5 radnika. Novi Ustav prepušta republičkim zakonima da odrede u kojim se djelatnostima „izuzetno i u ograničenom“ broju

¹³² Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 11-2., 1977.

¹³³ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-10., 1977.

¹³⁴ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-7., 1977.

¹³⁵ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 15-6., 1977.

¹³⁶ Taj se stav utvrđuje u načelima Ustava: „Radni ljudi koji samostalno vrše djelatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana imaju na osnovu svojeg rada u načelu isti društveno-ekonomski položaj i u osnovi ista prava i obaveze kao i radnici u organizacijama udruženog rada“. Ipak, treba ukazati da Ustav ne garantira potpunu ravnopravnost već samo „u načelu“ i „u osnovi“. Ta „neravnopravnost“ se najviše ogleda u pogledu socijalne sigurnost, a naročito u pravima iz mirovinskog osiguranja i prava iz zdravstvenog osiguranja. Vidi više u: Grbić, op. cit., str. 46.

¹³⁷ Grbić, op. cit., str. 49.

može koristiti tuđu radnu snagu. Po ovom pitanju Ustav slijedi stavove iz Programa SKJ.¹³⁸ Općina je, u skladu s koncepcijom komunalnog uređenja i Ustavom SRH 1974, određena kao samoupravna i osnovna društveno-politička zajednica utemeljena na vlasti i samoupravljanju radničke klase. Radi zadovoljenja općih potreba u općini ona samostalno, u okviru zakonom utvrđenog sistema izvora i vrsta poreza, taksa i ostalih davanja, odlučuje o opsegu i načinu financiranja takvih potreba.¹³⁹ „Dogovor o cijenama“ potpisan je 5. lipnja 1974., pri čemu je sekretar Sekretarijata za tržište i cijene, N. Stojanović istaknuo: „Ipak, federacija, republike i pokrajine kontroliraju cijene velikog broja proizvoda, naročito onih koje neposredno utječu na troškove života. Iako smo svjesni izvjesnih slabosti u dogovaranju i sporazumijevanju, takav način utjecanja na cijene bolji je od svih koje znamo“.¹⁴⁰ U ovoj godini izvršen je i popis obrtničkih radionica u Zajednici općina Rijeka, uvedene temeljem Ustava 1974. godine.

Ukupno je prosječno u 1974. godini u sektoru individualnog vlasništva bilo zaposleno 899 osoba, od čega 517 žena, odnosno zaposlenost je i u ovoj godini nastavila padati. U odnosu s prethodnom godinom zaposleno je ukupno u prosjeku 2,18% osoba manje, dok je žena zaposleno 1,71% manje. U poljoprivredi je stanje ostalo nepromijenjeno. U građevinarstvu je bilo zaposleno 108 osoba (12,01% ukupno zaposlenih), od čega dvije (1,85%) žene. U trgovini je zaposleno pet osoba, od toga dvije žene. U ugostiteljstvu su bile zaposlene 192 osobe (21,36% ukupno zaposlenog osoblja), od toga 152 (79,17%) žene. U zanatstvu je bilo najviše zaposlenih osoba u sektoru individualnog vlasništva, njih 353 (39,27%), od toga 140 žena (39,66%). U djelatnosti kućnih pomoćnica zaposleno je 207 osoba (23,02%), od čega 205 žena (39,65% od svih zaposlenih žena). U ostalim djelatnostima zaposlene su 32 osobe, od čega je 15 žena.¹⁴¹ Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1974. godine bio je 884, od čega 481 (54,41%) u proizvodnom zanatstvu, 131 (14,82%) u građevinskom zanatstvu i 188 (21,27%) u zanatskim osobnim i drugim uslugama. Privatno zanatstvo ukupno je zapošljavalo na dan popisa (bez vlasnika) 462 osobe, od toga najveći dio (54,33%) u proizvodnom zanatstvu, a najmanje u zanatskim osobnim i drugim uslugama (10,82%). Dakle, ovo je godina kada dolazi do pada broja zanatskih organizacija i zaposlenog

¹³⁸ Radnici zaposleni na privatnom sektoru, nemaju samoupravna prava u procesu proizvodnje i u pogledu raspolaganja cjelinom dohotka kao što imaju radnici u udruženom radu. U suštini se radi o tome da vlasnik zanatske radnje raspolaze profitom ili viškom dohotka poslije pokrića svih materijalnih troškova, raznih obaveza i osobnih dohodaka. Međutim, prisutnija je tendencija da se viškovi preliju u društvene fondove, što onda destimulira privatnog poslodavca da ulaže i proširuje proizvodnju. Vidi više u: Grbić, 50-51.

¹³⁹ Općine u gradu se, radi osiguranja jedinstva privrednog, prostornoga i društvenoga razvoja grada, obavezno udružuju u gradsku zajednicu općina kao samoupravnu i posebnu društveno-političku zajednicu, čije se područje utvrđuje zakonom. Prema: Enciklopedija Jugoslavije, op. cit., str. 377-378.

¹⁴⁰ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 50.

¹⁴¹ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 4-4., 1977.

osoblja u zanatstvu privatnog sektora.¹⁴² Ukupan broj završenih stanova u 1974. godini iznosi 1.187, odnosno dolazi do smanjenja broja završenih stanova u odnosu na prethodnu godinu za 9,39%. Od toga je u privatnom sektoru izgrađeno 453 stanova (38,16%). Ukupna površina završenih stanova (u tis. m²) iznosila je 78 i ona je veća u odnosu na prethodnu godinu (za 4%), dok je udio privatnog sektora u tome 16 (42,31%).¹⁴³ Na dan 31. prosinca 1974. godine, ukupno je djelovalo 207 radnji ugostiteljstva u individualnom sektoru, 4,5% više u odnosu na prethodnu godinu. S ukupno 357 zaposlenim, ovaj sektor je ostvarivao 45.196 tis. din. prometa.¹⁴⁴ U odnosu na ukupni promet ugostiteljstva, privatni sektor ostvarivao je 10,56%, što je veći udio u odnosu na prethodnu godinu.¹⁴⁵ Od ukupno 768.051 noćenja, njih 73.396 (9,56%) je ostvario privatni sektor.¹⁴⁶

Popis radionica i djelatnosti sa sredstvima u osobnom vlasništvu provođen je paralelno s podnošenjem poreznih prijava za 1974. Popisom su obuhvaćene sve radionice i djelatnosti koje su na temelju postojećih zakonskih propisa evidentirane kao obrtničke, i oporezivane za određenu vrstu djelatnosti kao jedinog ili glavnog izvora prihoda.¹⁴⁷ Iz Tablice 1 u prilogu ovog rada vidljivo je da je najveći broj obrtničkih radionica na riječkom području u Rijeci, Opatiji, Crikvenici i Krku. Zanatstvo je bilo najbrojnije u djelatnostima građevinskog zanatstva, osobnih i drugih usluga te proizvodnji (prehrambenih i raznovrsnih) proizvoda. Vlasnici su u najvećem dijelu osobe u dobi od 35 do 44 godina, što je prikazano u Tablici 2 iz priloga. Većina privatnih poduzetnika ZOR-a porez plaća paušalno (njih 1.906) te je u 1974. godini ukupno prikupljen porez iz osobnog dohotka vlasnika iznosio 6.446 tis. din., dok je kod radionica kod kojih se utvrđuje porez prema stvarnom dohotku (njih 1.576) ostvaren ukupan prihod od 362.350 tis. din. i ukupni troškovi poslovanja iznose 249.663 tis. din. (pri čemu su bruto osobni dohoci radnika iznosili 42.809 tis. din., bruto osobni dohoci vlasnika 83.430 tis. din., dok je porez iz osobnog dohotka vlasnika iznosio 29.243 tis. din.).¹⁴⁸ Od ukupno 3.496 radionica, njih 22 je oslobođeno plaćanja poreza.

¹⁴² Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 10-12., 1977.

¹⁴³ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 11-2., 1977.

¹⁴⁴ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-10., 1977.

¹⁴⁵ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-7., 1977.

¹⁴⁶ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 15-6., 1977.

¹⁴⁷ Dokumentacija/Socijalistička Republika Hrvatska, Popis obrtničkih radionica, Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1978., str. 5.

¹⁴⁸ Ibidem, str. 104-105.

4.6. GODINA 1975.

U ožujku su se razgovori u Saveznoj konferenciji Socijalističkog saveza odnosili na temu „cijene bez državnog posredništva“.¹⁴⁹ U određivanju cijena, koje su dio opće ekonomske politike, sudjelovati će svi potrošači, proizvođači i društveno političke zajednice te je stoga istog mjeseca na Brijunima formirana radna grupa sa Marjanom Rožičem na čelu koja će pripremiti platformu za razradu sistema cijena.¹⁵⁰ Od 1975., nakon primjene Jedinstvene klasifikacije djelatnosti u području zanatstva, posebno se registriraju organizacije za obavljanje proizvodnih i osobnih usluga, a proizvodne i građevinske organizacije uključene su u osnovna privredna područja, što je statistički znatno smanjilo broj organizacija u obrtništvu.¹⁵¹

Ukupno je prosječno u 1975. godini u sektoru individualnog vlasništva bilo zaposleno 920 osoba, od čega 530 žena, odnosno prosječna godišnja zaposlenost u ovoj godini narasla je na razinu prije pada 1973. godine. U odnosu s prethodnom godinom zaposleno je ukupno u prosjeku 2,33% osoba više, dok je žena zaposleno 2,51% više. U poljoprivredi je ostala zaposlena jedna osoba (žena). U građevinarstvu je bilo zaposleno 120 osoba (13,04% ukupno zaposlenih). U ovoj godini se prvi puta popisuju zaposlene osobe u prometu, njih pet čini 0,54% ukupno zaposlenih osoba. U trgovini je zaposleno 19 osoba (2,07%). U ugostiteljstvu je bilo zaposleno 195 osoba (21,22% ukupno zaposlenog osoblja), od toga 164 (84,10%) žena. U zanatstvu je bilo najviše zaposlenih osoba u sektoru individualnog vlasništva, njih 355 (38,59%), od toga 153 žene (43,1%). U djelatnosti kućnih pomoćnica zaposleno je 193 osoba (20,98%), od čega 191 žena (36,04% od svih zaposlenih žena). U ostalim djelatnostima zaposlene su 32 osobe, od čega je 14 žena.¹⁵² Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1975. godine bio je 761, od čega 430 (56,50%) u proizvodnom zanatstvu, 134 (17,61%) u građevinskom zanatstvu i 197 (25,89%) u zanatskim osobnim i drugim uslugama. Privatno zanatstvo ukupno je zapošljavalo na dan popisa (bez vlasnika) 349 osobe, od toga najveći dio (52,15%) u proizvodnom zanatstvu, a najmanje u zanatskim osobnim i drugim uslugama (6,88%).¹⁵³ Dakle i u ovoj godini nastavlja se trend opadanja broja organizacija i zaposlenog osoblja u privatnom sektoru zanatstva. Ukupan broj završenih stanova u 1975. godini iznosi 1.037, odnosno dolazi do smanjenja broja završenih stanova u odnosu na prethodnu godinu za

¹⁴⁹ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 50.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Enciklopedija Jugoslavije, op. cit., str. 345.

¹⁵² Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 4-4., 1977.

¹⁵³ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 10-12., 1977.

12,64%. Od toga je u privatnom sektoru izgrađeno 129 stanova (12,44%). Ukupna površina završenih stanova (u tis. m²) iznosila je 61 i ona je manja u odnosu na prethodnu godinu (za 21,79%), dok je udio privatnog sektora u tome 16 (16,39%).¹⁵⁴ Na dan 31. prosinca 1975. godine, ukupno je djelovalo 194 radnji ugostiteljstva u individualnom sektoru, 6,3% manje u odnosu na prethodnu godinu. S ukupno 300 zaposlenim, ovaj sektor je ostvarivao 52.548 tis. din. prometa.¹⁵⁵ U odnosu na ukupni promet ugostiteljstva, privatni sektor ostvarivao je 9,29%, što je manji udio u odnosu na prethodnu godinu.¹⁵⁶ Od ukupno 769.071 noćenja, njih 63.289 (8,23%) je ostvario privatni sektor.¹⁵⁷

4.7. GODINA 1976.

Prijelazno stanje od donošenja novih načela ustavnim putem s kojima više nisu bila u skladu rješenja tada važećih zakona završava nakon donošenja Ustava 1974. donošenjem Zakona o udruženom radu (1976). Tada je u pravnom smislu započelo razdoblje koje je trajalo do stupanja na snagu Zakona o poduzećima 1989. godine.¹⁵⁸ Temeljito su formalno-pravno reorganizirani svi pravno-ekonomski subjekti, radne organizacije, tj. poduzeća, stvaranjem OOUR-a kojima je priznat status pravne osobe, sa žiro-računom, s pravom da raspolažu cijelim dohotkom, da raspolažu svim segmentima društvene reprodukcije, što znači i sredstvima za proširenu reprodukciju. Pravni poredak dobio je i novu granu, tzv. samoupravno pravo.¹⁵⁹ „Nacrt zakona o osnovama sistema cijena i društvenoj kontroli cijena“ dolazi na raspravu Skupštine Jugoslavije.¹⁶⁰ Teškoće u privrednom razvoju, ali i sve izraženiji nedostatak obrtničkih kapaciteta utjecali su na poduzimanje mjera za jačanje privatnog obrtništva. Novim Zakonom iz 1976. dalje su liberalizirani uvjeti za otvaranje radionica, a

¹⁵⁴ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 11-2., 1977.

¹⁵⁵ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-10., 1977.

¹⁵⁶ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-7., 1977.

¹⁵⁷ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 15-6., 1977.

¹⁵⁸ Zakon o udruženom radu bio je kodifikacija temeljnih statusnih propisa. On je zamijenio „paket“ privremenih zakona donesenih 1973. godine i Zakon o poslovnom udruživanju iz 1972., s tim da su Zakon o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu i Zakon o prometu društvenih sredstava osnovnih organizacija udruženog rada prestali nešto kasnije. Zakon o rješavanju sporova iz međusobnih poslovnih odnosa organizacija udruženog rada pred stalnim izabranim sudovima prestao je vrijediti s donošenjem Zakona o parničnom postupku, u: Barbić, op. cit., str. 60.

¹⁵⁹ Računa se da je u kampanji „provođenja“ ZUR-a „usvojeno“ oko 1,25 do 1,5 milijuna pravnih akata na svim razinama društvene organiziranosti. Smatra se da je svaki OOUR donio oko tridesetak općih pravnih akata koji su obuhvaćali oko 500-1000 stranica teksta pravnih normi. Opisani formalno-pravni gigantizam ostat će prazno slovo na papiru. Vidi više u: Bilandžić, op. cit., str. 680.

¹⁶⁰ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 50.

posebno sa stajališta posjedovanja stručne spreme.¹⁶¹ Ove godine je prvi put mala privreda uvedena u Društveni plan Jugoslavije za period 1976. do 1980. Tom prilikom je istaknuto da će se „u cilju obogaćivanja privredne strukture stvarati uvjeti za svestraniji i brži razvoj male privrede, koju sve više treba razvijati i kao kooperanta industrije i drugih privrednih djelatnosti i time šire otvoriti mogućnost za veće zapošljavanje radno sposobnog stanovništva, kao i potpunije korištenje izvoznih mogućnosti i podmirivanje domaćih potreba“. Isto tako, na poseban značaj male privrede sa stanovišta doprinosa novom zapošljavanju i dinamiziranju proizvodnje ukazano je i u Rezoluciji o zajedničkoj politici ekonomskog i socijalnog razvoja Jugoslavije u 1976. godini.¹⁶²

Ukupno je prosječno u 1976. godini u sektoru individualnog vlasništva bilo zaposleno 997 osoba, od čega 515 žena, odnosno po prvi puta kretanje broja zaposlenih žena ne prati trend kretanja ukupno zaposlenih. U odnosu s prethodnom godinom zaposleno je ukupno u prosjeku 8,67% osoba više, dok je žena zaposleno 2,83% manje. U poljoprivredi je stanje nepromijenjeno. U građevinarstvu je bilo zaposleno 127 osoba (12,74% ukupno zaposlenih). Zaposlenih u prometu je 9 osoba. U trgovini je zaposlena 21 osoba, od čega 14 žena (66,67%). U ugostiteljstvu je bilo zaposleno 200 osoba (20,06% ukupno zaposlenog osoblja), od toga 164 (82%) žene. U zanatstvu je bilo najviše zaposlenih osoba u sektoru individualnog vlasništva, njih 369 (37,01%), od toga 145 žena (39,3%). U djelatnosti kućnih pomoćnica zaposleno je prosječno godišnje 175 osoba (17,55%), od čega 174 žena (33,79% od svih zaposlenih žena). U ostalim djelatnostima zaposleno sektora privatnog vlasništva zaposleno je 3,51% zaposlenih, od toga je 42,86% žena.¹⁶³ Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1976. godine bio je 856, od čega 668 (78,04%) u proizvodnom zanatstvu, 180 (21,03%) u građevinskom zanatstvu i 188 (21,96%) u zanatskim osobnim i drugim uslugama. Privatno zanatstvo ukupno je zapošljavalo na dan popisa (bez vlasnika) 564 osobe, od toga najveći dio (73,40%) u proizvodnom zanatstvu, a najmanje u građevinskom zanatstvu (25,53%).¹⁶⁴ Ukupan broj završenih stanova u 1976. godini iznosi 1.697, odnosno dolazi do povećanja broja završenih stanova u odnosu na prethodnu godinu za 63,65%, na razinu prije pada 1973. Od toga je u privatnom sektoru izgrađeno 110 stanova (6,48%). Ukupna površina završenih stanova (u tis. m²) iznosila je 115 i ona je veća u odnosu na prethodnu godinu (za 88,52%), dok je udio privatnog sektora u tome 9 (7,83%).¹⁶⁵ Na dan 31. prosinca 1976. godine, ukupno

¹⁶¹ Enciklopedija Jugoslavije, op. cit., str. 347.

¹⁶² Milanović, op. cit., str. 202.

¹⁶³ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 4-4., 1977.

¹⁶⁴ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 10-12., 1977.

¹⁶⁵ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 11-2., 1977.

su djelovale 154 radnje ugostiteljstva u individualnom sektoru, 20,6% manje u odnosu na prethodnu godinu. S ukupno 254 zaposlena, ovaj sektor je ostvarivao 57.535 tis. din. prometa.¹⁶⁶ U odnosu na ukupni promet ugostiteljstva, privatni sektor ostvarivao je 8,67%, što je manji udio u odnosu na prethodnu godinu.¹⁶⁷ Od ukupno 640.111 noćenja, njih 56.998 (8,9%) je ostvario privatni sektor.¹⁶⁸

4.8. GODINA 1977.

Po pitanju cijena, koje i ove godine rastu, 5. ožujka 1977., na sjednici Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKJ, ustvrđeno je da: „ne podliježe sumnji ocjena da kod nas, upravo na sektoru cijena, još ima administriranja i potiskivanja ekonomskih kriterija tržišta, nekada i pod etiketom „samoupravnih“ dogovora i sporazuma“.¹⁶⁹ Od ove godine počinju se prikupljati podaci o vanjskoj trgovini ZOR-a. Također, ove godine (od 1. siječnja) na snagu stupa Jedinствена klasifikacija djelatnosti, kojom je sektor zanatstva prešao u industriju te je sada obuhvaćalo samo obrtničke usluge i popravke i osobne usluge.

Ukupno je godišnji prosjek zaposlenih radnika u sektoru privatnog vlasništva u 1977. godini u ZOR-u iznosio 3.632 osoba, od čega 47,30% žena, čime se opadanje broja zaposlenih žena u ovom sektoru smanjuje.¹⁷⁰ Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1977. godine u ZOR-u povećao se u odnosu na prethodnu godinu, kao i u samoj općini Rijeci, u kojoj je ostvaren porast od 37,28%. Najveći udio u sektoru čine građevinsko obrtništvo i osobne i druge usluge.¹⁷¹ Pri tome se, odnosu na prethodnu godinu povećao i broj radnika u obrtništvu u ZOR-u (za 10,37%), kao i u općini Rijeka (za 38,81%).¹⁷² Površina završenih stanova u ZOR-u se u ovoj godini u odnosu na prethodnu povećava za 19,26%.¹⁷³ U tome je privatni sektor sudjelovao sa 44,4%.¹⁷⁴ U ugostiteljstvu ZOR-a se broj privatnih radnji nastavio smanjivati, za 6,86% u odnosu na prethodnu godinu, dok je u općini Rijeci ostvaren rast (za 17,18%). Broj radnika u ovoj djelatnosti nastavlja se povećavati, kako u ZOR-u (za 49,96%), tako i općini Rijeka (za 2%). Promet se u ZOR-u nastavlja povećavati (za 7,31%),

¹⁶⁶ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-10. 1977.

¹⁶⁷ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 14-7. 1977.

¹⁶⁸ Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 15-6. 1977.

¹⁶⁹ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 51.

¹⁷⁰ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 104-3., 1981.

¹⁷¹ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 110-11., 1981.

¹⁷² Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 110-12., 1981.

¹⁷³ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 111-1., 1981.

¹⁷⁴ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 111-2., 1981.

kao i u općini Rijeka (za 2%), koja u ukupnom prometu sudjeluje s 12,88%.¹⁷⁵ Tako je u ukupnom prometu ugostiteljstva privatni sektor sudjelovao sa 9,27%.¹⁷⁶ Ukupan broj noćenja u ZOR se povećava u odnosu na prethodnu godinu, pri čemu se povećava i broj privatnih soba, a u ovoj godini njihov udio je 20,28%.¹⁷⁷

4.9. GODINA 1978.

Uloga SKJ u razvoju male privrede je odlučujuća. Tako se u rezoluciji Jedanaestog kongresa SKJ (1978) ističe da su: „komunisti dužni da se energično bore za postizanje dinamične i stabilne privredne aktivnosti i unapređivanja razvoja male privrede, kao značajnog faktora ukupnog ekonomskog i društvenog razvoja. Pored toga, Savez komunista i druge organizirane socijalističke snage treba da se angažiraju u daljnjem razvoju i unapređenju osobnog rada sredstvima u vlasništvu građana i u poticanju procesa formiranja ugovornih organizacija kao značajnih mogućnosti razvoja proizvodnih snaga i povećanja dohotka“. ¹⁷⁸ U ovom smjeru je išla i općina Rijeka, sudjelovanjem riječke male privrede na jugoslavenskoj izložbi izuma, noviteta i tehničkih unapređenja „RAST YU 78“. ¹⁷⁹

Ukupno se godišnji prosjek zaposlenih radnika u sektoru privatnog vlasništva i u ovoj godini povećava te u ZOR-u iznosi ukupno 4.067 osoba. Uz istovremen porast broja zaposlenih žena u ovom sektoru, njihov udio se udio u ukupnom broju zaposlenih smanjuje na 45%.¹⁸⁰ Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1978. godine u ZOR-u se smanjio u odnosu na prethodnu godinu, dok je u općini Rijeci ostvaren blagi porast od 1,96%. Najveći udio u sektoru čine građevinsko obrtništvo i osobne i druge usluge, djelatnosti u kojima je broj radnji i u ovoj godini rastao, dok se u djelatnostima proizvodnje i popravaka raznih proizvoda, proizvodnji prehrambenih proizvoda, proizvodnji tekstilnih proizvoda broj radnji smanjuje u odnosu na prethodnu godinu.¹⁸¹ Pri tome se, u odnosu na prethodnu godinu povećao i broj radnika u obrtništvo u ZOR-u (za 6,65%), kao i u općini Rijeka (za 3,79%).¹⁸²

¹⁷⁵ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 115-2., 1981.

¹⁷⁶ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 115-1., 1981.

¹⁷⁷ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 116-3., 1981.

¹⁷⁸ Milanović, op. cit., str. 201.

¹⁷⁹ Izložba je održana od 19. do 28. listopada održana u Rijeci. Održan je i Dan male privrede na kojem su se okupili predstavnici radnih organizacija male privrede i predstavnici društveno-političkih zajednica i organizacija. Izvor: Informacije privredne komore Rijeka, Velike mogućnosti male privrede, br. 16, Tipograf, Rijeka, 1978., str. 3-4.

¹⁸⁰ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 104-3., 1981.

¹⁸¹ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 110-11., 1981.

¹⁸² Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 110-12., 1981.

Površina završenih stanova u ZOR-u se u ovoj godini u odnosu na prethodnu smanjuje za 23,29%.¹⁸³ U tome je privatni sektor sudjelovao sa 59,10%, odnosno udio privatnog sektora se povećao u odnosu na prethodnu godinu.¹⁸⁴ U ugostiteljstvu ZOR-a se broj privatnih radnji povećao za 3,23% u odnosu na prethodnu godinu, dok je u općini Rijeci manji pad (za 3,33%). U odnosu na prethodnu godinu, broj radnika u ovoj djelatnosti se smanjuje u ZOR-u (za 1,42%), dok se u općini Rijeka rast nastavlja (za 28,76%). Promet se u ZOR-u nastavlja povećavati (za 34,84%), kao i u općini Rijeka (za 13,72%), koja u ukupnom prometu sudjeluje s 10,86%.¹⁸⁵ Tako je u ukupnom prometu ugostiteljstva privatni sektor sudjelovao sa 9,66%.¹⁸⁶ Ukupan broj noćenja u ZOR se povećava u odnosu na prethodnu godinu, pri čemu se povećava i broj privatnih soba, a u ovoj godini njihov udio je 19,60%.¹⁸⁷

4.10. GODINA 1979.

Rezultati poduzimanih akcija i mjera nisu zadovoljili, te se u 1979. donosi novi Zakon o osobnom radu u zanatstvu i o zanatskim zadrugama. Posebno se zagovara novi organizacijski oblik ugovorne organizacije udruženoga rada, gdje se na osnovi sredstava rada u osobnom vlasništvu, jednoga ili više udruženih obrtnika, omogućuje stvaranje društvene organizacije. Taj oblik organiziranja postupno se razvija, što upućuje na činjenicu da on još uvijek nije stimulativan za veći broj obrtnika. Istaknuto se podržava proizvodnja i drugi oblici poslovne suradnje privatnih obrtnika i društvenog sektora, i to se šire razrađuje novim Zakonom o privatnom obrtništvu iz 1979. Budući da je društveni i privatni obrt ostvario veliki tehnički i tehnološki napredak, obrtništvo se osposobilo da više surađuje s ostalim privrednim područjima, posebice u sektoru proizvodnje. Uvjete razvoja i ocjenu kako se provodi dogovorena politika u odnosu na obrtništvo može se dati i na temelju ostvarenih investicija u tom području. Bruto-investicije u osnovne fondove, po vrijednosti i sudjelovanju u strukturi ukupnih ulaganja, apsolutno su niske.¹⁸⁸

Godine 1979. zaključen je na razini ZOR Društveni dogovor o razvoju male privrede kojim su utvrđeni pravci razvoja i elementi politike unapređivanja male privrede. Njime su započete aktivnosti na unapređenju male privrede (tako je osnovan Zavod za unapređenje

¹⁸³ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 111-1., 1981.

¹⁸⁴ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 111-2., 1981.

¹⁸⁵ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 115-2., 1981.

¹⁸⁶ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 115-1., 1981.

¹⁸⁷ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 116-3., 1981.

¹⁸⁸ Enciklopedija Jugoslavije, op. cit., str. 347.

razvoja male privrede Rijeke, Istarsko-primorsko-goranska štedno-kreditna zadruga s preko 3.500 članova, više zanatskih zadruga, ugovornih organizacija i radnih organizacija kooperanata), poduzete su u općinama i u privrednim komorama razne akcije u tom smislu, ali se osnovni problemi male privrede još sporo rješavaju i ona još nije dobila mjesto koje bi joj u privrednom razvoju pripadalo.¹⁸⁹ Veći postotni porast cijena usluga od 20% (što je u skladu s prijedlogom Društvenog dogovora o provedbi politike cijena u Hrvatskoj za 1979. godinu (čl. 15)) prisutan je kod samostalnih zanatlija, kojima je dosadašnja dopuštena cijena niža od društvenog sektora, a nije jedinstvena i na području naše regije najniži iznos je 70 dinara.¹⁹⁰ Ove godine na skupštini četiriju udruženja (obrtnika, ugostitelja, autoprijevoznika i taksista) došlo do osnivanja jedinstvenog udruženja u općini Rijeka pod nazivom Udruženje samostalnih privrednika u skladu sa Zakonom o udruženom radu.¹⁹¹

Ukupno se godišnji prosjek zaposlenih radnika u sektoru privatnog vlasništva i u ovoj godini povećava te u ZOR-u iznosi ukupno 4.478 osoba. Uz istovremen porast broja zaposlenih žena u ovom sektoru (za 6,22%), njihov udio se udio u ukupnom broju zaposlenih smanjuje na 43%.¹⁹² Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1979. godine u ZOR-u se blago povećao u odnosu na prethodnu godinu (za 4,38%), dok je u općini Rijeka došlo do pada broja radnji od 4,07%. Najveći udio u sektoru čine građevinsko obrtništvo i osobne i druge usluge, djelatnosti u kojima je broj radnji i u ovoj godini došlo do blagog rasta.¹⁹³ Pri tome se, odnosu na prethodnu godinu, povećao broj radnika u obrtništvu u ZOR-u (za 3,6%), kao i u općini Rijeka (za 4,36%).¹⁹⁴ Površina završenih stanova u ZOR-u se u ovoj godini u odnosu na prethodnu povećava za 5,26%.¹⁹⁵ U tome je privatni sektor sudjelovao sa 37,3%,

¹⁸⁹ Dugoročni društveno-ekonomski razvoj Zajednice općina Rijeka 1980-2000, Projekt znanstvene osnove dugoročnog razvoja SR Hrvatske do 2000. godine, Sveučilište u Rijeci, Sveuč. Centar ekonomskih i organizacijskih znanosti, OOUR Ekonomski fakultet Rijeka, Rijeka, 1983., str. 250.

¹⁹⁰ „Ova novčana vrijednost radnog sata ne osigurava samostalnom zanatliji niti prosječni osobni dohodak za područje ZOR, jer od mjesečnog bruto iznosa od 12.540 dinara (182 sata x 70 dinara) na poreze i doprinose SIZ-ovima izdvaja od 50 do 62%, zavisno od općine na kojoj se nalazi sjedište radnje. Povrh toga samostalnih zanatlija ima i drugih troškova kao što su: naknada za korištenje poslovnog prostora, taksa za firmu i slični. Ovakvo stanje prisiljava samostalne zanatlije na rad dulji od 8 sati, koji nigdje nije priznat, te na različita „snalaženja“ koja štete razvoju zanatstva i odnosu zanatlije prema korisniku usluga, pa i odnosu društva u cjelini prema sektoru samostalnog zanatstva. Bilo je prijedloga različitog vrednovanja normiranog sata društvenog i samostalnog sektora. Međutim, oni su odbačeni od strane radnih grupa i servisera u cjelini jer samostalni zanatlije su Društvenim dogovorom o provedbi politike cijena uvršteni u potpisnike, pa stoga imaju ravnopravan tretman u samoupravnom dogovaranju i sporazumijevanju (čl. 574. ZUR-a).“ Izvor: Informacije privredne komore Rijeka, Više reda u uslužno zanatstvo, br. 8, Tipograf, Rijeka, 1979., str. 12.

¹⁹¹ Udruženje je 1980. godine brojalo 2.100 obrtnika i radnika. Izvor: Informacije – Dokumentacijsko glasilo privredne komore Rijeka, Dogovornim programima u daljnji razvoj, br. 22, Tipograf, Rijeka, 1980., str. 14.

¹⁹² Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 104-3., 1981.

¹⁹³ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 110-11., 1981.

¹⁹⁴ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 110-12., 1981.

¹⁹⁵ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 111-1., 1981.

odnosno udio privatnog sektora se smanjio u odnosu na prethodnu godinu.¹⁹⁶ U ugostiteljstvu ZOR-a se broj privatnih radnji povećao za 1,16% u odnosu na prethodnu godinu, dok je u općini Rijeka ostvaren rast za 9,66%. U odnosu na prethodnu godinu, broj radnika u ovoj djelatnosti se povećava u ZOR-u (za 4,33%), dok se u općini Rijeka rast nastavlja (za 21,28%). Promet se u ZOR-u nastavlja povećavati (za 20,59%), dok se u općini Rijeka smanjuje (za 25,86%), te u ukupnom prometu sudjeluje s 8,98%.¹⁹⁷ Tako je u ukupnom prometu ugostiteljstva privatni sektor sudjelovao sa 9,21%.¹⁹⁸ Ukupan broj noćenja u ZOR se povećava u odnosu na prethodnu godinu, pri čemu se povećava i broj privatnih soba, a u ovoj godini njihov udio je 18,83%.¹⁹⁹

4.11. GODINA 1980.

U odredbama Prijedloga društvenog dogovora predviđeno je da Savezno izvršno vijeće donese odluku o izmjeni Jedinствene klasifikacije djelatnosti, a učesnici društvenog dogovora založit će se da se utvrdi i metodologija za razvrstavanje i praćenje OUR male privrede po osnovi donesenih kriterija. U čl. 6 Prijedloga društvenog dogovora dolazi do definiranja obuhvatnosti male privrede.²⁰⁰

Ukupno se godišnji prosjek zaposlenih radnika u sektoru privatnog vlasništva i u ovoj godini povećava te u ZOR-u iznosi ukupno 4.745 osoba. Uz istovremen porast broja zaposlenih žena u ovom sektoru (za 9,71%), njihov udio se u ukupnom broju zaposlenih povećava na 45%. Najviše radnika zapošljava zanatstvo, odnosno obrtništvo (32%), zatim ugostiteljstvo (29%) i građevinarstvo (18%). Žene se prema djelatnostima najviše zapošljavaju u ugostiteljstvu (48%), kao kućne pomoćnice (22%) i u obrtništvu (22%).²⁰¹ Ukupan broj zanatskih radnji na dan popisa 1980. godine u ZOR-u se povećao u odnosu na prethodnu godinu (za 2,94%), dok je u općini Rijeka došlo do rasta broja radnji od 2,45%. Najveći udio u sektoru čine građevinsko obrtništvo i osobne i druge usluge, djelatnosti u kojima ove godine dolazi do stagnacije.²⁰² Pri tome se, u odnosu na prethodnu godinu povećao broj radnika u obrtništvu u ZOR-u (za 4,04%), dok u općini Rijeka dolazi do pada

¹⁹⁶ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 111-2., 1981.

¹⁹⁷ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 115-2., 1981.

¹⁹⁸ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 115-1., 1981.

¹⁹⁹ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 116-3., 1981.

²⁰⁰ Dokić, Josifović, op. cit., str. 7-8.

²⁰¹ Statistički godišnja Zajednice općina Rijeka, tab. 104-3., 1981.

²⁰² Statistički godišnjak Općine Rijeka, tab. 10-12., 1977.

broja zaposlenih (za 4,67%), pri čemu pada broj zaposlenih u građevinskom obrtništvu (za 2,03%) i uslugama sličnima obrtničkima (11,64%).²⁰³ Površina završenih stanova u ZOR-u se u ovoj godini u odnosu na prethodnu smanjuje za 6,54%, odnosno nešto je viša od površine stanova završenih 1978., pri čemu istovremeno dolazi u odnosu na tu godinu do pada broja završenih stanova za 1,2%.²⁰⁴ U tome je privatni sektor sudjelovao sa 54,73%, odnosno udio privatnog sektora se povećao u odnosu na prethodnu godinu. Time je u privatnom sektoru broj i površina završenih stanova na razini iz 1975.²⁰⁵ U ugostiteljstvu ZOR-a se broj privatnih radnji povećao za 2,98% u odnosu na prethodnu godinu, dok u općini Rijeka broj radnji pada za 2,52%. U odnosu na prethodnu godinu, broj radnika u ovoj djelatnosti se povećava u ZOR-u (za 9%), dok se u općini Rijeka rast nastavlja (za 21,05%). Promet se u ZOR-u povećava (za 30,29%), kao i u općini Rijeka (za 4,65%), te u ukupnom prometu sudjeluje s 5%.²⁰⁶ Tako je u ukupnom prometu ugostiteljstva privatni sektor sudjelovao sa 9,66%.²⁰⁷ Ukupan broj noćenja u ZOR se povećava u odnosu na prethodnu godinu, pri čemu se povećava i broj privatnih soba, a u ovoj godini njihov udio je 19,31%.²⁰⁸

²⁰³ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 110-12., 1981.

²⁰⁴ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 111-1., 1981.

²⁰⁵ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 111-2., 1981.

²⁰⁶ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 115-2., 1981.

²⁰⁷ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 115-1., 1981.

²⁰⁸ Statistički godišnjak Zajednice općina Rijeka, tab. 116-3., 1981.

5. INTERPRETACIJA REZULTATA

Razdoblje od 1953. do 1973. godine zabilježeno je u gospodarskoj povijesti kao doba intenzivnog razvoja gospodarstva u Kvarnerskom primorju, Istri i Gorskom kotaru. U drugoj polovini sedamdesetih godina to je bilo jedno od područja s najvećim intenzitetom investicijske aktivnosti u Europi.²⁰⁹ Rijeka je u to vrijeme bila jedno od najvećih gradilišta u Europi.

Broj zaposlenih u privatnom sektoru općine Rijeke kreće se oko 1000, dok broj zaposlenih u ovom sektoru na području Zajednice općina Rijeka u promatranom periodu tek 1980. godine prelazi 4.500 osoba. Početno velik udio žena u ukupnom broju zaposlenih u ovom sektoru se tijekom promatranog desetljeća smanjuje. Također je uočljivo da se sve više žena s vremenom zapošljava u djelatnostima ugostiteljstva i zanatstva te u osobnim i drugim uslugama, a sve se više smanjuje broj kućnih pomoćnica. Zanatstvo je u promatranom periodu u Rijeci najznačajnija djelatnost u privatnom sektoru. Pri tome je najrazvijenije proizvodno zanatstvo, koje zapošljava najviše radnika. Građevinarstvo, unatoč rastu broja radionica, pati od malog broja radnika. Blagom rastu ovog sektora, koji se tijekom desetljeća usporava, ne doprinose povećanja cijena repromaterijala. Građevinarstvo u ukupnoj izgradnji u ovom periodu sudjeluje s 15-20%. U ukupnom prometu ugostiteljstva, privatni sektor sudjeluje s oko 10%. Sličnu situaciju možemo uočiti i u turizmu. Dakle, iako možemo govoriti o rastu privatnog sektora, taj rast je za potrebe ZOR-a bio suviše spor te je tijekom desetljeća stagnirao.

Već početkom sedamdesetih dolazi do svojevrsne „renesanse poduzetništva“ ne samo na razini medija, već i na razini „aktualnih rekonceptualizacija ekonomske teorije kao i ekonomskih politika“.²¹⁰ U periodu prve polovice sedamdesetih prosječna godišnja stopa rasta zaposlenosti privatnog sektora rasla je po stopi od 3,0%, što je manje od ukupne prosječne godišnje stope rasta (3,5%).²¹¹ U privatnom sektoru bilo je zaposleno ukupno 27.745 osoba,

²⁰⁹ Karaman Aksentijević, op. cit., str. 26.

²¹⁰ Franičević, op. cit., str. 95.

²¹¹ Zajednica općina Rijeka, Zavod za planiranje, Osnove društveno-ekonomskog razvoja područja Zajednice općina Rijeka u razdoblju od 1976. do 1980. godine (Prethodni materijal za izradu Društveno plana), Rijeka, 1975., str. 2.

što je činilo 13,9% aktivnog stanovništva.²¹² U razdoblju 1974.-1977. dolazi do oživljavanja investicijske aktivnosti u zemlji, a posebno u riječkoj općini i regiji. Područje Rijeke postaje veliko gradilište.²¹³ Promet ugostiteljstva porastao je za 89,2%, ali pored povećanja fizičkog obima, na povećanje prometa utjecao je i porast cijena ugostiteljskih usluga.²¹⁴ Problemi nefunkcionalnog i skućenog poslovnog prostora većeg broja organizacija udruženog zanatstva, svakako veoma nepovoljno djeluju na njihovo poslovanje i razvoj. Na području individualnog zanatstva evidentirano je opadanje broja zanatskih radni od 1.030 radnji u 1973. na 961 u 1976. god. što nije u skladu s potrebama za raznovrsnim zanatskim uslugama i mogućnostima plasmana raznovrsnih zanatskih proizvoda. Kao glavni uzroci koji dovode do nezadovoljavajućeg razvoja individualnog zanatstva navode se: nestabilna i neadekvatna porezna politika, pomanjkanje poslovnog prostora i njegovo ograničavanje na 70 m², nepovoljna kreditna politika i nezainteresiranost poslovnih banaka za davanje kredita individualnim zanatlijama.²¹⁵ Veći dio perioda s kraja sedamdesetih bio je obilježen mjerama i aktivnostima u cilju cjelokupne bitke za ekonomsku stabilizaciju.²¹⁶ Broj obrtničkih radnji nije se bitno povećao, a broj zaposlenih se povećao za 3,3%.²¹⁷

Stopa rasta društvenog proizvoda po stanovniku, u razdoblju 1965-1980., bila je u ZOR-u niža od republičke za 0,14%, a viša od jugoslavenske za 0,30% (regija 5,30%, SRH 5,44%, SRFJ 5,00%). Na takve odnose utjecalo je kretanje društvenog proizvoda po stanovniku u periodu 1975-1980. kada je stopa rasta na području regije bila niža od republičkog i jugoslavenskog porasta (ZOR 4,60%, SRH 6,65%, SFRJ 5,71%). To se podudara s općim usporavanjem privrednog rasta na tom području. Ekspanziju, odnosno više stope rasta od republičkog i jugoslavenskog prosjeka ostvario je jedino individualni sektor.²¹⁸ U razdoblju 1971-1980. ukupna investicijska ulaganja na području ZOR su rasla po stopi od 22% prosječno godišnje. Struktura izvora financiranja investicija pokazuju da su se krajem sedamdesetih investicijska ulaganja sve više zasnivala na kreditnim odnosima, a sve manje na vlastitim sredstvima radnih organizacija, što je imalo negativne posljedice na akumulativnu i

²¹² Ibidem, str. 30.

²¹³ Rijeka 1974-1978: društveno-ekonomski razvoj: delegatska skupština i njeni organi: kronologija događaja, Tipograf, Rijeka, 1978, str. 88.

²¹⁴ Rijeka 1974-1978: društveno-ekonomski razvoj: delegatska skupština i njeni organi: kronologija događaja, Tipograf, Rijeka, 1978, str. 110.

²¹⁵ Ibidem, str. 113.

²¹⁶ Rijeka 1978-1982: društveno-ekonomski razvoj: delegatska skupština i njeni organi: oproštaj Rijeke s Titom: kronologija događaja, Tipograf, Rijeka, 1982, str. 10.

²¹⁷ Ibidem, str. 69.

²¹⁸ Dugoročni društveno-ekonomski razvoj Zajednice općina Rijeka 1980-2000, op.cit., str. 9-10.

reproduktivnu sposobnost privrede u Zajednici.²¹⁹ Niska akumulativna i reproduktivna sposobnost poslovnih subjekata, odnosno male mogućnosti samofinanciranja investicija, a istodobno visoka stopa zaduženosti države, nisu omogućavale pravodobnu obnovu i razvoj tehničko-tehnološke osnove proizvodnje.²²⁰ Uočljivo je da od 1972. do 1976. godine dolazi do vidljivog zaostajanja investicijske aktivnosti u turizmu, što se odrazilo na ekstenzivni razvoj turističke ponude, posebice smještajnih kapaciteta, koji je bio daleko sporiji u odnosu na prethodno petogodišnje razdoblje. Ovo se javilo kao rezultat neodgovarajućih mjera stimuliranja ulaganja u razvoj turizma u okviru mjera ekonomske politike, iako je inozemni turizam i u Društvenom planu razvoja od 1971. do 1975. godine tretiran kao djelatnost od posebnog značenja za cjelokupni privredni i društveni razvoj države.²²¹

Prikazuju li podaci realno i vjerno stanje privrede? Jugoslavenska se statistika pri uvođenju novih proizvoda u indeks služila cijenama inicijalnog razdoblja, a to je donosilo veći ponder novouvedenim proizvodima i na taj način uvećalo stopu rasta industrijske proizvodnje, što je u konačnici dovelo do precjenjivanja razvoja gospodarstva. Pri računu visine narodnog dohotka Ivo Vinski (najznačajniji analitičar rasta narodnog gospodarstva) ne prihvaća službenu metodologiju izračuna jugoslavenskog dohotka i društvenog proizvoda (koja se temeljila na koncepciji stvaranja dohotka isključivo na proizvodnji dobara i usluga), već slijedi preporuku statističkog ureda UN-a, u kojoj je uz proizvodne djelatnosti, u obračun uključena i djelatnost državne uprave, zdravstva i školstva te drugih djelatnosti. Time se već od ranih šezdesetih opredjeljuje za kategoriju bruto domaći proizvod kako ju je koncipirala moderna ekonomska misao. Vinski je računao da je Jugoslavija (a tako i Hrvatska) ostvarila u 25-godišnjem razdoblju između 1950. i 1975. godišnje povećanje mase bruto domaćeg proizvoda od 6,6% godišnje, dok su kasnije analize rasta pokazale da je on bio za petinu sporiji i da je iznosio 5,66% godišnje. Zašto je Vinski precjenjivao gospodarski razvoj Jugoslavije i Hrvatske? Vinski je implicitno uzimao proizvod uslužnih djelatnosti, ali nije revidirao indekse razvitka materijalne proizvodnje. Zato njegovi podaci precjenjuju ostvareni napredak jugoslavenskog i hrvatskog gospodarstva.²²²

Period tržišno-samoupravnog socijalizma (1965-1974) karakterizira pad produktivnosti kapitala po prosječnoj godišnjoj stopi od -1,34% te shodno tome relativno spor

²¹⁹ Ibidem, str. 31.

²²⁰ Prema službeno objavljenim procjenama, Hrvatska je u drugoj polovini 80-ih tehnološki zaostajala u pojedinim proizvodnjama 10-25 godina za najsvremenijim tehnološkim rješenjima u industrijski razvijenim zemljama. Vidi više u: Karaman Aksentijević, op. cit., str. 35.

²²¹ Karaman Aksentijević, op. cit., str. 77.

²²² Stipetić, op. cit., str. 72-79.

rast globalne produktivnosti. U dogovornom socijalizmu (1974-1989) pad produktivnosti kapitala je skoro 2 puta brži, a pada i globalna produktivnost. Ako pogledamo podatke o kretanju inflacije, vidimo da je ona pokazivala tendenciju permanentnog ubrzanja iz perioda u period. U godinama tržišnog samoupravnog socijalizma inflacija je dva puta veća nego u razdoblju administrativnog samoupravnog socijalizma, dok je u dogovornom socijalizmu tri puta veća nego u prethodnom periodu. Ovakvo kretanje cijena sasvim je suprotno kretanju jediničnih troškova koji su najviše rasli u prvom, a opali u posljednjem razdoblju. Ono je, međutim, sasvim u skladu sa kretanjem produktivnosti rada i produktivnosti kapitala.²²³ Kretanje u prvom dijelu perioda dogovorne ekonomije, između 1974. i 1980., ne razlikuje se značajno od performansi perioda 1970-1974. uz isti tempo produktivnosti rada, blago ubrzanje dinamike proizvodnje i zaposlenosti i pad efikasnosti korištenja sredstava, dolazi do određenog ubrzanja rasta realnih osobnih dohodaka i porasta jediničnih troškova rada, kao i stope akumulacije. Dati privredni rast mogao je biti ostvaren, kao i u prethodnom periodu, samo uz rast zaduženosti u inozemstvu, a kada su mogućnosti daljeg zaduživanja iscrpljene te kada se javljaju problemi eksterne likvidnosti, početkom osamdesetih zemlja ulazi u otvorenu krizu.²²⁴ To je bila posljedica činjenice da je glavna pažnja poklanjana izgradnji novog modela samoupravnog socijalizma, dok je efikasnost potisnuta u drugi plan.

Empirijski podaci o strukturalno-razvojnim pitanjima - nivo produktivnosti, efikasnosti, inovativnosti, motiviranosti i sl., ukazuju da je značajno iscrpljena motivacijska snaga državnog (općedruštvenog) vlasništva. S pravom se ističe da je stanje „besvojinstva“ tj. općenitosti vlasničkog motiva (i neodgovornosti), suprotstavljeno zahtjevu za većom ekonomičnošću resursa i većom motivacijom (tj. suprotstavljeno je proizvodnji vrijednosti), s nedovoljnom izraženošću međuodnosa vlasničkog interesa – kao najjačeg interesa i motiva razvoja. Stoga „svođenje vlasništva na političko-(ne)pravni sadržaj, bez jasne ekonomske suštine, zakonito ima za posljedicu (a to potvrđuju empirijska stanja socijalističkih društava i njihovih ekonomija) imenovanje birokracije za subjekta reprodukcije vlasničke strukture, čiji je krajnji rezultat neodgovornost za razvoj“.²²⁵ Brojne reorganizacije OUR-a, RO i SOUR-a, gdje se društvena korisnost kolektiva mjeri veličinom (cilj je postati „velik“ i steći društvenu zaštitu – nezavisno od rezultata privređivanja), a ne ekonomskim pokazateljima uspjeha, uzrokovale su neoptimalnu strukturu privrede sa stanovišta veličine kolektiva.²²⁶ Nedostatak

²²³ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 179.

²²⁴ Ibidem, str. 184-185.

²²⁵ Ibidem, str. 60.

²²⁶ Ibidem, str. 70.

pozitivnog utjecaja realnih ekonomskih kategorija, počevši od amortizacije, akumulacije, osobnih dohodaka, tečaja i kamata sve do stanarina, uz pomanjkanje tržišnog utjecaja na formiranje i upotrebu akumulacije zakonito su vodili prema teritorijalizaciji akumulacije i reproduciranju postojeće strukture. To znači da je izostala prijeko potrebna cirkulacija, prelijevanje i koncentracija akumulacije po logici njene optimalne alokacije, a samim time izostale su i prijeko potrebne strukturne promjene i strukturno prilagođavanje. Ovakve okolnosti posebno su se teško odrazile na ukupno stanje jugoslavenske privrede koncem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina kada je upravo u najvećem zamahu treće tehnološke revolucije prekinut trend smanjivanja ekonomskih i tehnoloških razlika između Jugoslavije i drugih razvijenijih europskih zemalja.²²⁷

Upravo su sedamdesete godine definitivno pokazale da se niska efikasnost investicija ne može kompenzirati njihovim većim obimom, čak i kada se ulaže u najsuvremeniju opremu. Ograničavajući faktor razvoja nije ni veličina akumulacije ni suvremenost tehnologije već efikasnost investiranja, to jest poduzetništvo.²²⁸ Sve reforme socijalizma, koje su se pokušavale provesti više desetljeća, nisu uspijevale prije svega zato što zaziru od poduzetništva, kao vitalnog faktora promjene i razvoja.²²⁹

Osnovni pokretač za razmatranje problematike male privrede bio je dosta jednostran, i uglavnom se odnosio samo na prednosti koje mala privreda ima u odnosu na mogućnosti u smanjenju broja nezaposlenosti, zapošljavanju u zemlji radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu i sl.²³⁰ Razvoj male privrede na području ZOR odvijao se dosta stihijski, pa je i zapošljavanje odraz nedovoljne podjele rada i nepovezanosti međuzavisnih grupacija.²³¹ Premda se broj radnji u individualnom sektoru male privrede u razdoblju 1971-1980. nešto smanjio, ukupni broj zaposlenih se povećao i to s prosječnom godišnjom stopom od 3,3%, dok je najveći porast ostvaren u ugostiteljstvu i zanatstvu.²³² Stagnaciju obima zanatstva usprkos potrebama koje su brzo rasle može se objasniti kao rezultat odumiranja dijelova privatnog sektora i degeneracije onih koji su ostali.²³³

²²⁷ Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, op.cit., str. 154.

²²⁸ Bajt, op. cit., str. 76.

²²⁹ Baletić, op. cit., str. 36.

²³⁰ Dokić i Josifović, op. cit., str. 13.

²³¹ Dugoročni društveno-ekonomski razvoj Zajednice općina Rijeka 1980-2000, op.cit., str. 248.

²³² Ibidem, str. 249.

²³³ To je prema Horvatu (1984) posljedica činjenice da je "kombinacija „teorije“ i malograđanskog mentaliteta dovela je do nasilnog sputavanja individualnog sektora zakonskim i administrativnim mjerama, do ideološko-političkih invektiva i ponižavanja, do administrativnog maltretiranja radnim dozvolama i poreznog šikaniranja“. Prema: Horvat, B. Mala privreda i profesionalne usluge. Ekonomski institut, Zagreb, 1984., str. 3.

Proces osamostaljenja republika i pokrajina nastavljen je nakon donošenja Ustava 1974. Gotovo svaki novi zakon donosio je nove elemente te samostalnosti tako da su one u 1976. dobile prava i na utvrđivanje svojih deviznih bilanca, praveći obračune kao da su samostalne države. Na toj trasi osamostaljenja, republike i njihova poduzeća dobili su pravo podizanja međunarodnih zajmova, ali uz jamstvo federalne države.²³⁴ Prenormiranost Zakonom u udruženom radu vukla je sa sobom i daljnje normiranje drugim propisima, pa je nastala „šuma regulative“ koja se dijelom nije ni provodila, što je uz nelogičnost propisa i potrebu da se oni zaobilaze, imalo za posljedicu stvaranje pravne svijesti da se svaki propis može zaobići bez ozbiljnih posljedica, što je dovelo do raspada pravnog sustava.²³⁵

U društvenom sektoru je zbog same prirode administrativnog koordiniranja ekonomskih aktivnosti postojala tendencija nastajanja velikih poduzeća, koja su se povećavala dodatnim zapošljavanjem radne snage ili udruživanjem. Istovremeno su privatna poduzeća u svom obimu ograničavana propisima, poreznom politikom i drugim mjerama. Na taj način je moralo doći do nastanka velike praznine između privatnih mikropoduzeća i velikih društvenih poduzeća – do „socijalističke crne rupe“²³⁶, pri čemu je jasno vidljiva odsutnost malih i srednjih poduzeća.

²³⁴ Dakle, republike podižu međunarodne zajmove, a računi za otplatu stižu federaciji. Prva je krenula Srbija, savezni ministar financija Petar Kostić je, bez znanja savezne vlade, uzeo milijardu dolara za željezaru Smederevo, a za njime su pošle i druge republike. Zajmovi su uzimani vrtoglavom brzinom. Dug je 1971. iznosio 1,2 milijarde dolara, 1976. 7,83 milijarda, 1977. 9,540 milijardi a do Titove smrti narastao je preko 18 milijardi. Pokrivenost uvoza izvozom pala je 1977. na gotovo 50%. Godišnja devalvacija je 1980. bila 36%. Toj golemoj masi deviznog novca treba pribrojiti oko 20 milijardi dolara od doznaka radnika, a potrošeno je i oko 7 milijardi s devizne štednje građana. Ukupno je, dakle, u Jugoslaviji tijekom sedamdesetih potrošeno oko 45 milijardi dolara. Vidi više u: Bilandžić, op. cit., str. 684-685.

²³⁵ Barbić, op. cit., str. 67.

²³⁶ Vidi više u: Zarić, S. Poduzetništvo u SFRJ – zašto i kako? u: Marković, M. Poduzetništvo – teorija, politika, praksa, Privredni Vjesnik, Zagreb, 1990., str. 158.

6. ZAKLJUČAK

Pokazalo se da je znanstveni pristup gospodarstvu i ekonomiji u promatranom periodu potiskivan. U kreiranju specifične privrede Jugoslavije glavnu ulogu imali su Tito, Kardelj, Kidrič i Bakarić, čije su ideje nalazile teorijske osnovice u interpretacijama djela Marxa, Engelsa, Proudhona, Bebela, Keynesa i drugih autoriteta. Međutim, pokazalo se da nacionalizacija privatnog vlasništva i ograničavanje istog ne nalazi svoje temelje u marksizmu, već se prije radi o strahu od neprijatelja upriličenog u kapitalisti koji se obogaćuje na eksploataciji. Osnovni postulat stoga postaje društveno vlasništvo. Probleme definiranja društvenog vlasništva kao izostanka vlasništva uviđa i Kardelj, no u promatranom periodu ne nazire se rješenje ovog problema. U radu se pokazalo da je pravo (privatnog) vlasništva, iako sustavno gušeno i ograničavano raznim propisima i poreznom politikom, ipak postojalo. Statistički podaci o radionicama u vlasništvu privatnih osoba jasan su dokaz toga.

Iako je do sredine sedamdesetih poduzetništvo bilo ograničavano, od sredine sedamdesetih, rastom cijena i inflatornim pritiscima, dolazi do pokušaja razvoja male privrede i povezivanja društvenog i privatnog sektora. Međutim, s obzirom na obujam kao ključni temelj oblikovanja ekonomskih aktivnosti, postojanje samo mikro poduzeća i izostanak malih i srednjih poduzeća otežalo je povezivanje privatnog s društvenim sektorom. Na djelatnosti male privrede, u koju se privatni poduzetnici svrstavaju (temeljem veličine poduzeća), utjecali su prije svega organizacijski pravni oblici predviđeni Zakonom o udruženom radu (1976). Velike promjene nastale su u sektoru „zanatstvo“ koje stupanjem na snagu Jedinstvene klasifikacije djelatnosti (1977) prelazi u industriju te je sada obuhvaćalo samo obrtničke usluge i popravke i osobne usluge. Sve te promjene popraćene su brojnim propisima, svojevrsnim administrativnim gigantizmom koji nije pridonio većoj pravnoj regulaciji već izbjegavanju iste.

Popisi koji donose stanje u privatnom sektoru rijetki su i samo dijelom ukazuju na stvarno stanje. Naime, na području Zajednice općina Rijeka u promatranom periodu većina obrtnika plaća porez paušalno te stoga ne predaju godišnja izvješća temeljem kojih se prikupljaju statistički podaci. Stoga za većinu privatnika nemamo uvida u stanje njihova poslovanja, već samo njihov broj. Drugim riječima, porezne stope se utvrđuju arbitrarno za

većinu privatnika, što ne doprinosi uređenosti sustava već mogućnostima evazije poreza. Uz neadekvatnu poreznu politiku valja spomenuti i neadekvatnu kreditnu politiku banaka koja je onemogućavala investicije, odnosno razvoj ovog sektora. Brojni privredni problemi, kao što su niske stope produktivnosti, efikasnosti, inovativnosti i motiviranosti, ukazali su da se rješenje nije nalazilo u stvaranju obujmom velikih organizacija. Na to ukazuje i paradoks da se unatoč sve većoj potražnji, ponuda smanjuje.

Praksa pokazuje da nema čistih stanja, već je riječ o povijesnom procesu. Razvoj jugoslavenske privrede i društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja prvi je povijesni pokušaj razvoja jednog modela socijalizma koji se ne temelji na centralističko-planskim, nego na tržišno-planskim pretpostavkama. S ciljem stvaranja od administrativno-planske tržišno-plansku socijalističku privredu stvorena je netržišna privreda bez plana, vođena dogovorima ili sporazumima, često nazivana dogovornom ekonomijom. U praksi se težnja ka uvođenju sveobuhvatnog samoupravljanja pokazala utopijskom. Brojne reforme i neostvoreni planovi i težnje koje su nosioci ekonomske politike provodili nisu polučili željene rezultate. Razvojno iskustvo je nedvojbeno pokazalo da teorijske i konceptijske osnove koje ne priznaju dominirajuću ulogu ekonomske prinude ne mogu voditi razvoju efikasnog sistema privređivanja. Uzrok tome se nalazi prije svega u potrebi razvoja poduzetništva, koje je, različitim mehanizmima, bilo potiskivano.

Privatni sektor Zajednice općina Rijeka u velikom je dijelu ovisio o razvoju privatnog sektora općine Rijeka. U samoj općini Rijeka najveći je broj privatnih radionica, zaposleno je najviše radnika u privatnom sektoru ZOR-a, te stoga ne čudi da najvećem udjelu privatnom sektoru ZOR-a doprinose privatnici s područja općine Rijeka. Prikazani podaci nam ukazuju da je rast i razvoj privatnog sektora postojao na području ZOR-a, no u veoma maloj mjeri, što se pokazalo nedovoljnim za potrebe tržišta. Tijekom desetljeća pokazuje se da se taj rast sve više usporava, odnosno dolazi do stagnacije. Valja istaknuti da je općina Rijeka, odnosno ZOR u drugoj polovici sedamdesetih davala pažnju maloj privredi i ispravno detektirala razvojne probleme. Međutim, za rješenje ovih problema bilo je potrebno donijeti strukturalne promjene na razini države, odnosno federacije.

VRELA I LITERATURA

Tiskana vrela

1. Dokumentacija/Socijalistička Republika Hrvatska, Popis obrtničkih radionica, Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1978.
2. Statistički godišnjak Općine Rijeka, 1977.
3. Statistički godišnjak Zajednica općina Rijeka, 1981.

Periodika

1. Informacije – Dokumentacijsko glasilo privredne komore Rijeka, Dogovornim programima u daljnji razvoj, br. 22, Tipograf, Rijeka, 1980.
2. Informacije privredne komore Rijeka, Velike mogućnosti male privrede, br. 16, Tipograf, Rijeka, 1978.
3. Informacije privredne komore Rijeka, Više reda u uslužno zanatstvo, br. 8, Tipograf, Rijeka, 1979.
4. Informator, „Savezna skupština usvojila je mere za ostvarivanje ekonomske politike u ovoj godini“, br. 1708, 22.7.1970.

Literatura

1. Bajt, A. Samoupravni oblik društvene svojine, Globus, Zagreb, 1988.
2. Barbić, J. Pravo društava, Opći dio, knjiga prva, Organizator, Zagreb, 1999.
3. Begtić, R., Razvijanje male privrede, „Svjetlost“, Sarajevo, 1980.
4. Bilandžić, D., Hrvatska moderna povijest, Golden marketing, Zagreb, 1999.
5. Čobeljić, N., Privreda Jugoslavije: rast, struktura i funkcionisanje, knjiga 1., Savremena administracija i Institut za ekonomska istraživanja, 1972.
6. Čobeljić, N., Privreda Jugoslavije: rast, struktura i funkcionisanje, knjiga 2., Savremena administracija i Institut za ekonomska istraživanja, 1975.

7. Dokić, M., Josifović, Dj. Razvoj male privrede u SFRJ, Beograd, 1980.
8. Dugoročni društveno-ekonomski razvoj Zajednice općina Rijeka 1980-2000, Projekt znanstvene osnove dugoročnog razvoja SR Hrvatske do 2000. godine, Sveučilište u Rijeci, Sveuč. Centar ekonomskih i organizacijskih znanosti, OOUR Ekonomski fakultet Rijeka, Rijeka, 1983.
9. Dukovski, D. Istra i Rijeka u hrvatskom proljeću, Alineja, Zagreb, 2007.
10. Enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1988.
11. Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 22, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2012.
12. Grahovac, P., Kubović, B., Mikić, M., Runjić, A., Sirotković, J., Stipetić, V., Ekonomika Jugoslavije, Opći dio, Informator, Zagreb, 1980.
13. Grbić, Č. Položaj i razvoj male privrede, „Zagreb“, Radna organizacija za grafičku djelatnost, Samobor, 1986.
14. Gross, M. Historijska znanost: razvoj, oblik, smjerovi, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980.
15. Horvat, B. ABC jugoslavenskog socijalizma, Globus, Zagreb, 1989.
16. Horvat, B. Aktuelni problemi usavršavanja privrednog sistema, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1970.
17. Horvat, B. Jugoslavenska privreda 1965-1983, prijedlozi i rješenja. Cankarjeva založba, Ljubljana, Zagreb, 1984.
18. Horvat, B. Mala privreda i profesionalne usluge. Ekonomski institut, Zagreb, 1984.
19. Karaman, I. Industrijalizacija građanske Hrvatske, Naprijed, Zagreb, 1991.
20. Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt „Privredni sistem SFRJ“, Problemi reforme privrednog sistema SFR Jugoslavije, Zbornik radova, ur.: Andrić, S., Petričević, J., Globus, Zagreb, 1989.
21. Marković, M. Poduzetništvo – teorija, politika, praksa, Privredni Vjesnik, Zagreb, 1990.
22. Milanović, R. Ž. Mala privreda u svetu i SFR Jugoslaviji, Privredni pregled, Beograd, 1989.
23. Mirković, M. Ekonomska historija Jugoslavije, Čakavski sabor, Pula, 1958.
24. Rijeka 1974-1978: društveno-ekonomski razvoj: delegatska skupština i njeni organi: kronologija događaja, Tipograf, Rijeka, 1978.

25. Strenja, B. Rijeka i regija u Titovo doba 1945 – 1990. Društvo Josip Broz Tito, Rijeka, 2012.
26. Zajednica općina Rijeka, Zavod za planiranje, Osnove društveno-ekonomskog razvoja područja Zajednice općina Rijeka u razdoblju od 1976. do 1980. godine (Prethodni materijal za izradu Društveno plana), Rijeka, 1975.

PRILOZI

Tablica 1. Osnovni podaci o obrtničkim radionicama

	Obrtničke radionice	Vlasnici radionica		Stalno zaposleni (osim vlasnika)	Učenici	Vrijednost opreme – ukupno, tis. d.	Lokali	Površina lokala, m2	Radionice osnovane po povratnicima iz inozemstva
		Ukupno	Žene						
BUJE	67	66	11	72	7	8.022	55	3.593	2
BUZET	138	138	15	68	2	23.762	47	2.157	7
CRES-LOŠINJ	106	106	11	72	16	2.279	79	2.898	6
CRIKVENICA	187	185	40	122	10	3.714	124	3.500	28
ČABAR	19	19	2	10	0	1.427	13	724	2
DELNICE	58	58	6	43	9	1.752	48	1.975	2
KRK	171	170	13	22	5	1.940	100	2.310	2
LABIN	77	77	19	43	13	1.726	52	1.965	1
OGULIN	81	81	5	35	45	1.946	55	1.974	5
OPATIJA	302	302	51	157	8	12.896	206	8.162	24
PAG	54	54	3	21	2	1.143	31	1.717	4
RIJEKA	933	930	150	570	150	33.414	697	22.920	49
ROVINJ	132	132	19	101	18	3.546	83	2.745	5

SENJ	88	88	9	33	10	2.072	53	1.424	10
------	----	----	---	----	----	-------	----	-------	----

Izvor: obrada studenta prema: Dokumentacija/ Socijalistička Republika Hrvatska, Popis obrtničkih radionica, Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1978.

Tablica 2. Spol i starosna struktura vlasnika prema djelatnostima

	VLASNICI RADIONICA		VLASNICI PREMA STAROSTI						VLASNICI I ČLANOVI NJIHOVIH DOMAĆINSTAVA
	UKUPNO	ŽENE	DO 24.G.	25- 34	35- 44	45- 54	55- 64	65 I VIŠE GOD	UKUPNO
ZAJEDNICA OPĆINA RIJEKA	3.496	484	158	756	1302	746	370	155	11537
PRERADA METALA	554	7	14	110	223	116	65	25	1815
POPRAVAK PLOVNIH OBJEKATA	26	0	0	2	13	10	1	0	96
ELEKTROTEHNIČKO ZANATSTVO	197	0	8	61	70	49	6	3	644
KEMIJSKI PROIZVODI	1	0	0	0	0	0	1	0	2
GRAĐEVINSKI MATERIJAL	141	11	3	40	55	21	16	6	445
PRERADA DRVETA	303	3	5	21	148	72	44	11	1035

PRERADA PAPIRA	3	2	0	1	0	0	2	0	9
TEKSTILNI PROIZVODI	178	85	5	13	67	49	29	15	556
PRERADA KOŽE	113	4	0	9	28	29	25	22	329
PRERADA GUME	7	0	0	1	1	4	0	1	24
PREHRAMBENI PROIZVODI	220	6	7	38	82	53	27	13	912
TISKARE I KNJIGOVEŽNICE	11	0	2	4	2	1	0	2	32
RAZNOVRSNI PROIZVODI	236	48	9	58	74	57	27	20	819
GRAĐEVINSKO ZANATSTVO	917	3	24	214	471	188	51	21	3134
OSOBNE I DRUGE USLUGE	577	311	81	182	118	94	71	26	1646

Izvor: obrada studenta prema: Dokumentacija/ Socijalistička Republika Hrvatska, Popis obrtničkih radionica, Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1978.